

O B S A H

Jaroslava Krasnická: Pojmenování českých lidových tanců	129
Rudolf Kuchar: Slovo <i>svedomie</i> v historickom vývine slovenskej právnej terminológie	163
Diskusie	
Vladimír Adámek: Názvosloví obalové techniky	170
Jiří Veselý: Několik poznámek k šachové terminologii	182
Zprávy a posudky	
Ladislav Dvonč: Gramatické dielo Antona Bernoláka	189

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídiu ČSAV

ROČNÍK V – ČÍSLO 3

Vydáva

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, DrSc., prof. dr. Milan Jelínek, CSc., prof. dr. Eugen Jóna, CSc., Jaroslav Kuchař, CSc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar, CSc.

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Technický redaktor Vladimír Štefanovič

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo Kčs 4,-. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povolené rozhodnutím SNR č. 28204/61. K-11*81051

© by Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied 1966

Kčs 4,-

357

POJMENOVÁNÍ ČESKÝCH LIDOVÝCH TANCŮ

Jaroslava Krasnická

Četné názvy lidových tanců jsou cenným materiálem nejen z hlediska folkloristického, ale i jazykového. Zachycením některých starších (často nářečních) slov nebo jen starších hláskových slovních podob dávají možnosti využití především pro práci v oboru tvoření slov a slovníku lidového jazyka. Je tu zajímavé sledovat, jakými slovotvornými prostředky byla tvořena nová slova — jména tanců, i srovnávat pojmenovávací procesy fungující při vzniku tanečních názvů vůbec.

Materiál pro práci tu poskytují tištěné i rukopisné sbírky lidových písni a tanců. Tyto zápis a zprávy o tancích jsou různého stáří a zachycují většinou též lokalizaci pojmenovaného tance; lze tedy jeho název sledovat jak z hlediska vývojového, tak i z hlediska jazykového zeměpisu, srovnat s již známými údaji o lidovém jazyce té či oné oblasti.

Při práci s materiálem a při jeho hodnocení se však vyskytne řada problémů. Zápis, sbírky lidových tanců jsou různé úrovně a věrohodnosti, což vyplývá už z okolnosti, že vznikaly z různých pohnutek, k různým účelům. Sběratelé byli ovlivněni různými myšlenkovými proudy (např. osvícenský racionalismus s reálnějším pohledem na lidovou kulturu a proti tomu romantický přístup k lidovému umění se zřetelně meliorující tendencí).

Základní otázkou bývá, zda je název opravdu lidový nebo umělý, zda byl vytvořen lidovými tanečníky a hudebníky nebo jen sběratelem z důvodů metodických či typologických. Novější zápis bylo ovšem možno většinou ověřit přímým dotazem u sběratele, ale u starších sbírek je tato otázka téměř neřešitelná.

Právě tak je třeba rozlišit, zda jde o skutečné pojmenování určitého tance, taneční jednotky nebo jen označení stylu nebo udání tempa v zápisech hudby (např. ve sbírce Rittersberkově označení „zdlouha“, u Krolmusa „dokola skákavě“ či „zdlouhavě dokola“ nebo na Chodsku popisované „vod zemí“ apod.).

Protože tu jde většinou o adverbia, jsou tyto výrazy blízké skutečným názvům tanců typu *Dokola*, *Dokolečka*.^{*}

Obtížnější někdy je posoudit, zda jde o pojmenování taneční jednotky nebo o název typový, všeobecný. Avšak vzhledem k tomu, že je mezi oběma druhy těsný vývojový vztah (viz Z. Nejedlý o postupné typizaci lidových tanců v sousedskou a skočnou – B. Smetana IV, s. 356-7), je pro naše účely příliš detailní a zbytečné zabývat se touto otázkou, která přísluší spíše folkloristické typologii.

Právě tak bývá často sporné, zda jde o název tance nebo jen části určitého obřadu, pojmenování zvyku apod. (Např. název *Doušky*: Waldau jím označuje tanec, Krolmus zvyk; v Kolvratském rukopise je u nápěvů lidových tanců mezi jinými uvedeno označení *Svatba*).

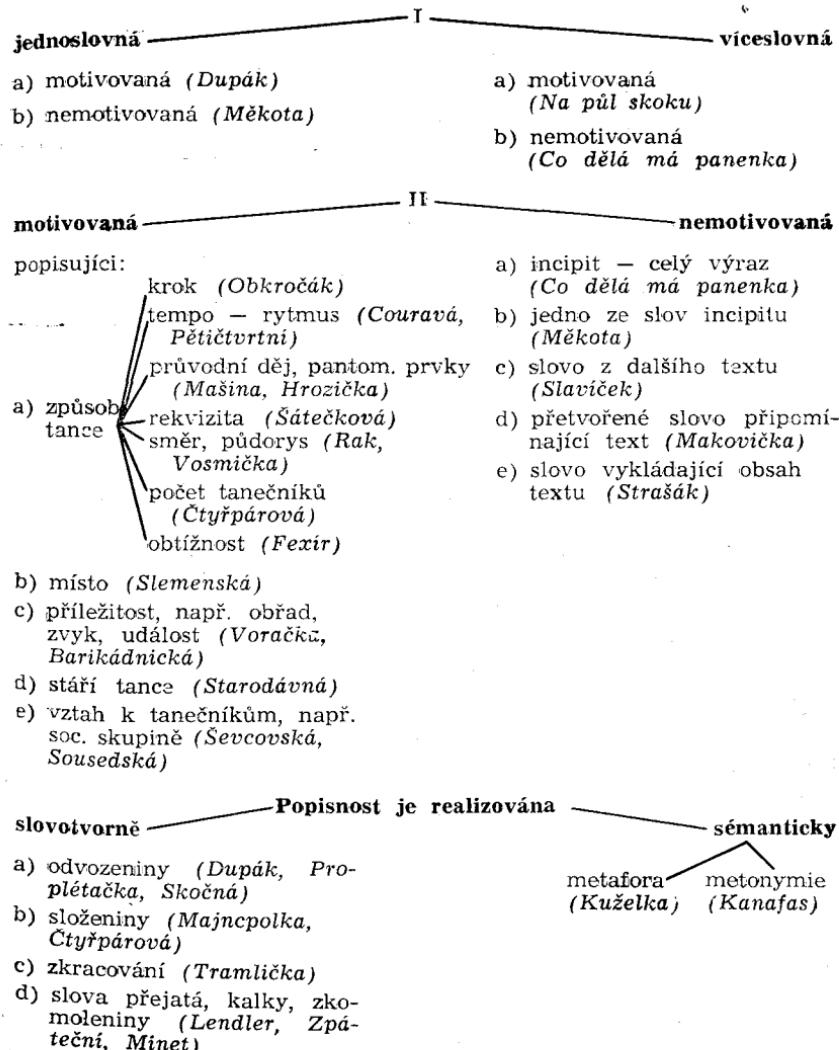
Z povahy starších pramenů plynou ještě další potíže. Jde totiž často o pouhé zmínky o tancích v jiném kontextu (především historických zápisů, např. Paměti Jeníka z Bratřic), seznamy různé podrobnosti (např. seznam tanců z litomyšlského panství z roku 1836, který má výhodu přesných údajů místa i času výskytu tanců, ale o nich samých nic nepraví). V takových pramenech tedy nemíváme ani záznam melodie či textu taneční písni, natož popis tance, který je přinejlepším omezen jen na zcela povšechnou slovní charakteristiku (Waldau). Tím se pak stává, že motivace pojmenování je už skrytá.

U nejstarších pramenů často přichází v úvahu i otázka správného překladu německých názvů českých tanců zpět do češtiny. Hlavně je třeba rozhodnout, kterou příponu zvolit z bohatého inventáru slovotvorných sufixů u názvů lidových tanců obvyklých (např. u Rittersberka a v Kolvratském rukopise je uveden název *Tanz Rückwärtz* – jemuž by v českých odpovídaly *Zpáteční*, *Zpátečná*, snad i *Zpátečnická*; nebo u označení *Der Klatscher* může jít o naši *Plácavou*, *Tleskavou*, *Pleskačku* apod.). Někdy bývají v německém textu i české taneční názvy,

*) Otázka přesného rozlišení skutečného pojmenování určité taneční jednotky na jedné straně a proti tomu zmíněného označení tempa nebo stylu či obecného názvu celého tanečního druhu na straně druhé má i důsledky pro pravopis. Jako skutečné názvy chápeme pouze pojmenování konkrétního tance, která tudíž je třeba psát s velkým začátečným písmenem na rozdíl od případů ostatních; malé začátečné písmeno je běžné u oněch typových názvů, užívaných i mimo oblast lidového jazyka, jako např. *polka*, *valčík* aj.

a to buď uvedené v prvním pádě (Waldau) nebo i s pády nahodile střídanými (např. v seznamu z litomyšlského panství je v prvním pádě *Třinožka*, *Sekejna*, *Furiant*, ale ve čtvrtém pádě *Vopici*, *Krávu*, *Slepíčku* apod.).

Pojmenování lidových tanců

Pojmenování jednoslovná a víceslovná

I když toto formální hledisko dělení tanečních názvů není podstatné, přece pro charakteristiku pojmenování lidových tanců poskytuje několik obecných poznatků. — Obojí pojmenování (jednoslovná i víceslovná) mohou být přitom z významového hlediska buď motivovaná nebo nemotivovaná. Početně značně převyšuje skupina názvů jednoslovných, zvláště když uvážíme, že víceslovné incipity typu „Co dělá má panenka“ nebo „Pásla jeleny“ nejsou z našeho hlediska vlastně názvy v pravém slova smyslu. Zřetelně je to patrné ze srovnání s víceslovnými názvy popisními (motivovanými), kterých je poměrně málo, ale zato nejpřesněji vystihují podstatu tance (např. *Proti sobě*, *Vostrým k sobě*, *Přes krok*, *Na krok*, *Na půl skoku*, *Na bobku*, *Z nohy na nohu* atd.); ty jsou samozřejmě v kontextu nesklonné.

Zvláštní typ dvouslovných pojmenování, patrně novější, je spojení přídavného a podstatného jména nebo i dvou podstatných jmen. V prvním případě jde obvykle o bližší určení tanče obecně rozšířeného ve více variantách zpřesňujícím popisním přívlastkem. Tento přívlastek pak konkretizuje např. styl tance (*Nakračovaný šotyš*, *Válený minet*, *Skákový valčík*, *Slapáková mazurka*, *Zpáteční polonéza* apod.). Tyto názvy nevypadají vždy ani na opravdu lidové pro přílišnou snahu po přesnosti popisu, až instruktivnosti. Podobně jako pojmenování, kde je blíže určováno přívlastkem slovo *tanec*: *Zpáteční tanec*, *Zrcadlový tanec*, *Třaslavyj tanec*. Jindy u těchto obecně známých tanců přívlastek konkretizuje pouze jejich zvláštní variant udáním místa původu: *Křesťovské kolečko*, *Cikvačská mazurka*, *Doudlebská polka* apod.

Od typu s přívlastkem tanec popisujícím přímo se jen ne-patrň liší velmi podobná spojení, kde však přívlastek určuje tanec pomocí jisté lidové metafory (*Strouhanéj šotyš*, *Královská procházka*) nebo užitím ustáleného přeneseného slovního významu: *Zelený* (= povedený) kúsek.

Jinou dvouslovnou formou novějších názvů lidových tanců je spojení dvou podstatných jmen. Buď je to opět určení obecně známého tance neshodným přívlastkem (*Kolečko smrti*), nebo jakýmsi volně připojeným substantivním přídomekem, který toto širší typové pojmenování zpřesňuje — může být motivovaný i nemotivovaný: např. *Polka-Pepík* (podle textu písničky), *Valčík-lajdák* (podle způsobu tance). Ojediněle bývá

ve funkci tohoto ustrnulého přívlastku i citoslovce: *Hop-valcer*, *Tramlam-polka*.

Pojmenování motivovaná a nemotivovaná

Rozdělení názvů českých lidových tanců na motivované a nemotivované odpovídá hlavnímu dělícímu principu významovému. Z tohoto hlediska lze také jedině hodnotit míru jazykové invence a fantazie působící při tvorbě tanečních pojmenování.

1. Pojmenování motivovaná

Odrážejí v názvu nějaký údaj o tanci, prostředky slovotvornými nebo sémantickými ho popisují. Z různých charakteristických rysů tance vybírají pro jeho pojmenování náhodně pouze jednu stránku:

a) způsob tance

Nejčastěji je popisován taneční krok, který tvoří vlastní podstatu tanců (*Natřasák*, *Obkročák*, *Houpavá*, *Potřáslavá*, *Z nohy na nohu*, *Pádavec*, *Kolibačka* apod.). Výrazně charakterizuje tanec i udání tempa a rytmu v názvu (*Loudavá*, *Couračka*, *Pětičtvrtní* apod.). Je možné, že taneční a hudební formu (ABA') metaforicky vystihuje starý název *Nadívajna* (jako apelativum z východních Čech užíváno pro název jídla s ovocnou náplní).

Mnoho názvů je motivováno průvodním dějem v tanci, pantomimickým prvkem výrazně charakterizujícím tanec nebo držení při tanci (*Hrozivá*, *Plácavá*, *Řezanka*, *Ševcovská*, *Jukačka*, *Libanka*, *Křížalka*, *Hoblovák*). Jméno tanci dává i taneční rekvizita, která se při něm užívala: *Placek* (== svatební koláč), *Korbel*, *Šátečková*, *Koště*, *Věnečková*, *Zrcadlový* apod.

Výrazně charakterizuje tanec též taneční směr nebo zvláštní půdorys: *Zpáteční*, *Rak*, *Vosmička*, *Kuželka*, *Kolo*, *Kolečko*, *Křížák*, *Proti sobě* aj.

V některých tancích je přesně stanoven počet tanečníků, což odrážejí i jména jako *Sestipárová*, *Ctyřpárová* apod.

Některé názvy tanců – např. *Flexír* (z něm. *vexieren* == škádit, trápit), *Mateník*, *Kolečko smrti*, *Naschvál* jsou motivovány stupněm obtížnosti tance.

Způsob tance není ovšem názvy popsán natolik přesně, aby

vyčerpával všechny podstatné znaky. Tak např. dochází na základě vnější podobnosti k metafoře v pojmenování *Vrták*. Tento název však může, aniž je souvislost porušena, označovat dva zcela odlišné tance (jeden z nich je podobný prudkým vířením Obkročáku, druhé je zvláštní jihočeské Kolečko se „zavrtáváním“ do země).

b) místo

V mnohých názvech lidových tanců je často základem jméno místa, kde tanec vznikl, kde se tančil nebo jehož styl připomíná: *Šotyš, Sasák, Tylor, Štajer, Bajr, Bavorák, Skotská, Štajdyš, Rychnovka, Pardubák, Blížňovák, Zbraslavák, Rokycanská, Libichovská, Slemenská, Opočenská* aj.

Někdy bývalo udání místa ve jméně tance bližším rozlišením tanců obecně známých, přesnějším označením místního variantu: *Křesťovské kolečko, Jarošovská polka*.

c) příležitost

Jméno tance udává často příležitost, za které tanec vznikl, při které se tančíval, ke které se nějak vztahoval. Někdy též označoval součást obřadu, zvyku, jindy odrázel i aktuální politickou událost, jméno význačné osobnosti: *Voračka, Vošatka* (část svatebního zvyku), *Čepení, Přástevnická, Barikádnická, Parlament, Konstituce, Karibaldi, Napoleon*.

d) stáří tance

V některých případech mluví jméno tance i o jeho stáří, třebaže ho určuje podle povědomí tanečníků jen velmi ne-přesně: *Staročeská, Starodávná, Nový svět* (ve své době módní tanec).

e) vztah k tanečníkům

Velké množství tanečních pojmenování je motivováno jmény tanečníků, ke kterým je tanec v nějakém vztahu, kteří jej tančili, jichž byl určitou výsadou nebo které nějak, třeba žertovně, napodobuje, např.: *Ševcovská, Sousedská, Kaplan, Tkalcovská, Hulán, Žid* apod.

2. Pojmenování nemotivovaná

Nepopisují nijak způsob tance, ani o něm nepodávají jiné údaje. Vznikají různým způsobem z textu písni, která k tanci

byla zpívána. Jde tu v podstatě o několik druhů těchto pojmenování.

A. Incipit — názvem je prostě počátek taneční písni bez jakékoliv další úpravy:

- a) často bývá u širších názvů typových k bližšímu jejich rozlišení, k označení taneční jednotky — např. *Mateník* (obecný název) — *Až pudeš z hospody* (název tanče);
- b) není dochován jiný (motivovaný) název, třebaže jde o samostatnou taneční jednotku, která nemá ani širší typové pojmenování, např. *Co dělá má panenka, Honzíčku, poskoč si apod.*

B. Jedno výraznější slovo bylo vyčleněno z textu a povýšeno na název tance („zkrácenou citací textu“ O. Zich — Národní věstník čsl. XI, s. 403);

- a) slovo přímo z incipitu: Oral jsem měkotu — *Měkota*, Hrnčíř pálí — *Hrnčíř*, Ukradli jsme krávu — *Kráva* apod.;
- b) některé slovo z dalšího textu, třeba i z jiné sloky — např. Přes veliké lesy letí ptáček
jeho jméno je krásný slavíček — tanec *Slavíček*.
nebo 1. sloka: Jede sedlák z posvicení. | tanec
2. Sloka: Prodal sedlák, prodal pšenku . . . | *Pšenička*

Zde též dochází k duplicitě názvů, ale jen zdánlivé, protože jména nejsou opět na stejně typologické úrovni: *Kozel* (obecný název) — *Karafiát* (název taneční jednotky), podobně *Klatovák* — *Kráva*, *Mateník* — *Zouvák* atd.

C. Názvem je konkrétní substantivum, svědčící o tom, že v textu dnes už neznámé taneční písni nebo některé další nedochované sloky se o něm zpívalo — např. *Cikánka*, *Cvrček*, *Bzikota*, *Cukrabant*, *Kaprál*, *Marcelín*, *Pelikán*, *Sekejna*, *Straška*, *Strnad*, *Trakač*, *Trám*, *Trdlice*, *Škopíček*, *Vopice*, *Vosnák*, *Voštěpačka*, *Vousíř*, *Mráz*, *Zouvák* aj.

D. Slovo není v podobě, v jaké je zachycuje název, v textu obsaženo, pro funkci tanečního pojmenování bylo nějak přetvořeno:

- a) pouhou derivací, např. Šel zahradník do zahrady — *Zahradníček*, Já jsem tesaříček — *Tesař*;
- b) slovo je přetvořeno asocioací jiného běžného slova se stejným základem — např. od textu „Jaká by to hanba byla“ vznikl název tance *Hambalky*, spojený i s jinými, v lidovém jazyce běžným významem. Někdy má tanec dvě jména,

jedno je přímo slovem z textu (*Makoviště*), druhé přetvořeno asociací jiného známého slova (*Makovička*).

E. Slovo je jakýmsi výkladem smyslu celého textu písně, název vznikne určitým, třeba někdy naivním zobecněním jejího obsahu: Nepudu domu... sněd nudle — *Sprosták*; Šla Nannynka do zelí... přišel na ni Pepíček — *Strašák*; Pásla husy — *Pasačka*; ... půjdu do rynku, koupím si hůlku — *Panáček*; ... napřim mně záda — *Prkno* apod. Podobně bývají uměle tvořeny názvy písni ve starších sbírkách (např. Erben: Vosy, vosy, vosy sršání vyletěli na mě ze skály — *Nehoda*).

Často má jeden tanec i více pojmenování a naopak jedno pojmenování někdy označuje několik různých tanců. (J. Neruda: „Dva, tři i více tanců totéž jméno mají a předce zcela od sebe rozdílné jsou.“) V prvním případě u taneční synonymiky se k označení jednoho a téhož tance došlo různými pojmenovacími cestami, z nichž je často dnes některá již nejasná. To se týká jak obecnějších pojmenování typových (např. různé názvy tautonymické pro tance s proměnlivým taktem: *Mateník* = *Zelený kousek* = *Bajr* = *Bavorák* = *Vosňák* = *Kozelek* = *Kozelka* = *Moták* = *Směsek*), tak i názvů tanečních jednotek, jednotlivých tanců. Tak vznikla synonymická pojmenování tanců jako:

Pavouk = Hoblovák = Řezník;

motiv. nemotiv.

Hubičková = Puslanc = Kaplan;

motiv. motiv i nemotiv.

Pojďte hoši na vinici = Trnky = Vinická = Plácavá

nemotiv. motiv.

Pojmenovávací proces je často kombinován tak, že na podporu např. motivovaného metaforického označení *Kaplan* (naznačuje pomalé procházení na začátku tance) je u mnohých variantů text obsahující slovo *kaplan*. Podobně např. u tance *Řezanka* (pohybový prvek napodobující řezání a zároveň píseň o řezance nebo řezání), *Slepička* (drobné napodobující krůčky a často i text se slovem *slepička* nebo *slepice*). Tak se často různé pojmenovací způsoby vzájemně doplňují, pojmenování motivované a nemotivované se ztotožní. V podobných případech je těžko rozhodnout, zda je jméno od původu motivované

či nemotivované. U některých místních variantů pak často bývá zřetelná už jen jedna cesta.

Někdy se i velmi podobné názvy liší co do motivovanosti — např. *Šupák* a *Šupaná*. Oba názvy vypadají jako motivované, odvozené od slovesa *šupati* či *šoupati*, které tu naznačuje způsob tance. To však platí jen o názvu *Šupák*, zatím co *Šupaná* je jméno utvořené pouze na základě textu, v němž se opakuje výraz „*Hop-šup!*“.

Hojné jsou však i případy, o nichž piše Jan Neruda, kdy má více tanců společný název. Docházelo totiž k přenášení jména z jednoho tanče na druhý na základě jejich nejrůznější podobnosti pohybové, melodické, textové aj. Původní souvislosti mezi tanečními varianty bývají však časem zatemňovány, hlavně když se opírají o podobnost textu, který už v případě některého variantu není znám. Takovéto nejjednodušší porušení souvislosti je např. u jihočeského tance *Břitva*, který už nemá text (o břitvě), ale melodie odpovídá tanci *Břitva* z jiných krajů, odkud tento text známe. Souvislost hudební je tedy zřejmá, i když pohybová i textová byly porušeny. V případě tance *Manžestr* z Hradecka zase jde nejen o zcela jiný tanec (po stránce pohybové i hudební), ale je zde i zcela jiný text. Je tedy jedině možné, že v původní písni nebo v některé další sloce dnes známé písni bylo slovo *manžestr* jako v ostatních známých variantech a pak zůstal jen tanec na tuto písni tančený, třeba od jiných Manžestrů odlišný.

O. Zich přímo předpokládá přenášení názvů na podkladě pouhé podoby taneční nebo hudební u tanců *Hulán*, *Obkročák*, *Oves*, *Pavouk*, *Sedlák*, *Šoupaná*, *Štajryš*, *Vrták*, *Zpáteční* aj.

Způsob realizace popisnosti pojmenování

Popisnost se v pojmenování tanců realizuje dvojím způsobem — buď vlastním slovotvorným postupem nebo jen sémanticky, kdy ve skutečnosti nevzniká nové slovo, ale je pro funkci pojmenování využito již existujícího slova, označujícího jistou skutečnost, k níž má pojmenovávaný tanec nějaký vztah.

A. Z vlastních slovotvorných postupů je daleko nejfrekvenčnější derivace; skládání a přejímání slov jsou dosti řídké a zkracování je zcela ojedinělé.

I. *Derivace*

I mezi nemotivovanými názvy tanců je mnoho slov odvoze-

ných, i když pochopitelně ne tolik, jako u názvů motivovaných — popisných, kde je odvozování hlavním slovotvorným postupem, např. od slovesa, vyjadřujícího povahu taneční činnosti odvozujeme různými příponami název tance. U nemotivovaných je odvozování právě onou modifikací slova z textu (*makovиště* — *Makovička*) nebo slova, vyjadřujícího obsah textu (Když jsem chodil do školy ... *Školácká*). Na rozdíl od motivovaných názvů tu však nejde o skutečné tvoření slov, o odvozování nového slova, ale často pouze o využití známého (odvozeného) slova, užívaného již k označování jiného předmětu (hlavně z venkovského prostředí, např. jména nářadí apod.). Často pak i tato pojmenování nemotivovaná jsou odvozena od sloves, která však nevyjadřují činnost taneční; k derivaci je tu použito stejných přípon jako u názvů motivovaných, takže vznikají formálně stejné typy názvů motivovaných a nemotivovaných, např.: *Třasák* — *Zouvák*; *Propletačka*, *Rejdovačka* — *Pobíjačka*, *Voštěpačka* (protikladné názvy, formálně stejně se liší jen pojistností názvu ve vztahu k označovanému tanci).

Někdy ovšem, když se pojmenovávací postupy kříží a doplňují, ani k tomuto zřetelnému rozdílu nedochází. V případech jako *Moták*, *Vrták*, *Sekačka*, *Řezačka* apod. je odvození popisného názvu od slovesa značícího taneční činnost kombinováno přejímáním slova formálně stejně utvořeného, ale označujícího již konkrétní předmět.

Z derivačních postupů, které se u nemotivovaných názvů uplatňují, převládá deminuce. Dochází k ní v hojném míře ze sny, po zjemnění, zpoetizování textu nebo jen názvu: *Tesaríček*, *Řemesníček*, *Řezníček*, *Sedláček*, *Mysliveček*, *Panáček*, *Tatiček*, *Koniček*, *Kozlíček*, *Ráček*, *Slaviček*, *Škopíček*, *Kozlík*, *Kolovrátek*, *Andulička*, *Cedulička*, *Cibulička*, *Mrkvička*, *Makovička*, *Pšenička*, *Růžička*, *Slepička*, *Žežulička*, *Sekyryčka*, *Kobylenka*, *Myška*, *Prkýnko* aj.

Postup opačný — augmentace (pouze jako uplatnění přípon s citovým zabarvením) — tvoření zhrubělých jmen je jen ojedinělé (*Židák*).

Zajímavá je i frekvence tzv. přechylování, tvoření ženských protějšků od mužských jmen. Bývá využito pro vystižení těsnějšího vztahu a vzájemné závislosti nebo jen podobnosti dvou tanců (*Rejdovák* — *Rejdovačka*, ale i *Hulán* — *Hulánka*, *Husar* — *Husarka*, *Kaplan* — *Kaplanka*, *Kaprál* — *Kaprálka*, *Kozel* — *Kozelka*, *Šotyš* — *Šotyška*, *Bavorák* — *Bavoračka* aj.). Jak je patrné z uvedených příkladů, je přechylování stejně zastoupe-

no u jmen motivovaných i nemotivovaných. Pro utvoření jména tanečního protějšku nebývají však přechylována deverbativa (jména odvozená od sloves) s výjimkou Rejdováka a Rejdo-vačky. Není takovým doplňujícím se protějškem např. dvojice *Soupák* – *Soupačka*; zde jde spíše o názvy synonymní.

Celkem je možno říci, že třídění tanečních názvů z hlediska formálního – podle slovotvorných přípon pro hledisko významové valné ceny nemá, protože přípony bývají voleny náhodně, libovolně, beze smyslu pro jakýkoli pojmenovávací systém, ale především podle nějakého existujícího modelu – tedy jména jiného tance. Přípony k jednomu základu jsou rozličné, např. *Rezníček* – *Rezník* – *Reznická*; *Kozel* – *Kozlík* – *Kozlíček* – *Kozelka*; *Dupák* – *Dupavec* – *Dupavka* – *Dupavá* apod.

Přesto podáváme alespoň stručný přehled derivačních typů a nejfrekventovanějších přípon. Na první pohled jsou z jednotlivých slovních druhů mezi jmény tanců zastoupena nejvíce podstatná jména a zpodstatnělá jména přídavná. Dělítkem je však především zjištění, od čeho jsou tato jména odvozena.

1. Deverbativa – pojmenování odvozená od sloves

Deverbativ je nejvíce, což vyplývá ze skutečnosti, že tanec je činnost, děj.

a) substantiva

muž.:	-ák:	Dupák, Hoblovák, Hoplák, Klouzák, Kopák, Klempák, Ležák, Moták, Natřasák, Oklepák, Obkročák, Rozkročák, Skočák, Slapák, Šoupák, Šupák, Točák, Třasák, Rejdovák, Vrták (nemotiv. Brumlák),
	-áč:	Kopáč,
žen.:	-ka:	Procházka, Špacírka, snad též Drimajka,
	-ačka:	Couračka, Houpačka, Jukačka, Klouzačka, Kolibačka, Pleskačka, Proplétačka, Přibiračka, Rejdovačka, Sedačka, Šoupačka (z nemotiv. původem jména nástrojů jako Pobíjačka, Voštěpačka),
	-ička:	Hrozička,
stř.:	-ní:	Libání;

b) adiktiva (substativizovaná)

muž.:	-nej:	<i>Chozenej, Proplítanej,</i>
žen.:	-avá:	<i>Bublavá, Couravá, Dupavá, Houpavá, Chytavá, Jukavá, Kejbavá, Klekavá, Kukavá, Loudavá, Plácavá, Potřaslavá, Připosedavá, Skáková, Šoupavá, Tlesková, Utíková,</i>
	-ivá:	<i>Bučivá, Honivá, Hrozivá, Plačlivá, Procházivá,</i>
	-aná, -ená:	<i>Hopková, Chyaná, Kukaná, Libaná, Nabinaná, Přehazovaná, Šupaná, Zadrhovaná, Zastavovaná, Zatahovaná, Kradená,</i>
	-ná:	<i>Skočná,</i>
	-tá:	<i>Klenutá.</i>

2. Pojmenování odvozená od podstatných jmen

a) substantiva

Většinou se tvoří od základů místních jmen. Ojediněle též u nemotivovaných od různých substantiv z textu, např. *Ham-balák, Slouhovák, Zubák* apod.

muž.:	-ák:	<i>Bavorák, Blížnovák, Bydžovák, Křestovák, Klatovák, Pardubák, Zbraslavák,</i>
	-ec:	<i>Klatovec, Krakovec,</i>
	-ník:	<i>Latovník,</i>
žen.:	-ka:	<i>Rychnovka,</i>
	-anka:	<i>Chodovanka,</i>
	-ačka:	<i>Bavoračka, Pardubačka, Roveňačka, Žinkovačka.</i>

b) adjektiva (substantivizovaná)

Kromě názvů odvozených od základů místních jmen bývají adjektivními příponami někdy odvozována jména tanců i od substantiv jiných významových okruhů (většinou názvy nemotivované, utvořené podle některého slova z textu).

pouze žen.:	-cká:	<i>Budějovická, Chroustovská, Ledečská, Libichouská, Libonická, Litoměřická, Opočenská, Protivínská, Příhrazská, Rokycanská, Rychnovská, Skotská, Sukoradská, Třeboňská, Tuchoměřická, Zákolanská, Zálešanská aj.</i>
	-ská:	

Často též názvy odvozené od jmén zaměstnání a stavů:

Cibulářská, Hrnčířská, Tkalcovská, Kaplanská, Kovářská, Komedantská, Mlynářská, Myslivecká, Polbírská, Přástenická, Řeznická, Sousedská, Ševcovská, Školácká, Tesařská, Vojenská, Vochácká, Zahradnická (z nemotiv. též *Copařská*, *Přástenická*, *Vinická*, *Zpátečnická*, *Žabařská*),
-ová: (od jména rekvizity nebo průvodní okolnosti) *Sátečková*, *Věnečková*, *Hubičková* (z nemotiv. *Hrachová*),
-ná: *Kolomazná* (nemotiv.).

3. Pojmenování odvozená od přídavných jmen

Jde pouze o podstatná jména, většinou sekundárně tvořená od deverbativních názvů adjektivního typu *Dupavá*. Např. *Dupavá* – *Dupavka*, *Bublavá* – *Bublauka*, podobně *Válenka*, *Kolibavka*, *Kolibanka*, *Řezanka*, *Líbanka*; ojediněle též mask. *Dupavec*, *Pádavec*.

4. Pojmenování odvozená od příslovecí

Tvoření zcela ojedinělé: *Zpátečná*, *Zpáteční*.

5. Pojmenování odvozená od sousloví

Popisné názvy jsou často obvyklými příponami odvozovanými od dvouslovných výrazů – např. dva kroky – *Dvoukročák*, podobně *Čtyřkročná*, *Dvojskočná*, *Pětičtvrtní*, *Čtyřpárová* aj.

Pozoruhodná je u názvů tanců derivační pestrost, množství přípon, které jména tanců vytvářejí. Často tato rozmanitost formálních prostředků vede k synonymitě typu *Dupák* = *Dupavá*, *Skočák* = *Skočná*. Zdá se, že starší jsou názvy substantivní (*Dupák*) a že později při poměšťování lidových tanců v době národního obrození došlo ve snaze zjemňovat jejich názvy (viz Z. Nejedlý: *Smetana IV*) ke změně typu *Dupák* na typ *Dupavá*. Těžko však lze tuto tendenci podrobněji sledovat a přesněji chronologicky určit. Nepodařilo se to ani soustavnou excerptí existující folkloristické literatury a mapou srovnávající vývoj obou slovotvorných typů.

Oba druhy názvů se prolínají od nejstarších obsáhlějších

zpráv o tanci až po sbírky nejnovější, těžko lze jen odhadnout frekvenci. Zajímavé však je, že tanec *Rejdovák* nepodlehl přes velké uplatnění v měšťanské společnosti této zjemňující tendenci, nestal se *Rejdovanou*. Snad právě pro tuto širokou oblibu, a tedy i ustálenost jména, a jistě i proto, že existovala vedle něho i *Rejdovačka* jako tanec doplňující se jménem přechýleným; těžko by se pak tímto novým typem názvu oba tance odlišily.

Je též zajímavé porovnat tyto typy pojmenování s paralelními typy na sousedních územích. Adjektivní pojmenování odvozená od sloves označujících tanecní činnost (jako je v Čechách *Dupavá*) jsou velmi častá i jinde, ale v ženském rodě hlavně na Moravě, kde jsou — zhruba hodnoceno — ještě početnější než v Čechách; na českém území je vedle toho typ substantivní (*Dupák*) asi stejně frekventovaný. Morava má pak už u adjektivních pojmenování i zakončení mužského rodu *-eny*, *-aný* (*Cófavá*, *Choďavá*, *Připlekavá*, *Pleskavá*, *Točená*, *Třesavá*, *Šúpavá*, *Sústavá*, *Kukaná*, *Vrtěná*, *Vláčitá*, *Žduchavá*, *Zavádavá* aj., ale i *Opačitý*, *Požehnaný*, *Obracaný*, *Točený*, *Vytáčaný* aj.), které jsou hlavním typem přípon deverbalitních jmen slovenských (*Bozkávaný*, *Hrozený*, *Klapkaný*, *Krútený*, *Klanený* aj.). Podobně Slezsko má typy *-avy*, *-any*, *-eny*, *-ity* (*Čihany*, *Lubavy*, *Pleskany*, *Požehnaný*, *Tlučeny*, *Vyvodzany*, *Šmechtany*, *Vandrovany*, *Opačity*) právě tak jako Polsko: *-ony*, *-any*, *-awy* (*Chodzony*, *Lotany*, *Calovany*, *Klaskany*, *Obiegańy*, *Kulawy*). Ukrajina má především typy pojmenování substantivních (*Hopak*). V materiálu lužických tanců najdeme vůbec málo pojmenování motivovaných tanecní činností. Častý je tu typ dvouslovny, označení slovem *reja* (= tanec) + přívlastek: *Žujeńska reja*, *Burska reja* apod.

II. *Skládání*

Mnohé názvy tanců jsou vlastně složeninami, vzniklými jistou tendencí univerbizační, snahou po stručném a obsažném označení. Často je prvním komponentem složeného názvu tvar číslovky: *Půlkrok*, *Čtyřpárová*, *Pětičtvrtní* apod. Mnohé složeniny jsou ovlivněny tvořením německým, někdy i německým jménem tance. Tak vznikly složeniny hybridní s jedním komponentem cizího původu, např. *Tuplpolka*, *Krajcipolka* či *Krajcpolka* (křížení nohou při tanci), *Hopvalcr* aj. Podobným způsobem je pak i z Manické Majncké utvořena *Majncpolka*. Ně-

které spřežky jsou i na první pohled nejasného původu: *Kolones* (vynesení tanečnice z kola).

III. Zkracování

Je jen ojedinělým postupem. Např. v případě názvu *Tramlam-polka* dochází ke zkrácení na *Tramlička* (podle četných modelů na *-ička*). Univerbizací dvouslovného pojmenování Zelený kúsek vznikl *Zelenák*.

IV. Přejímání slov

Přejatých slov je mezi názvy českých tanců málo. Pokud k přejímání docházelo, bylo podloženo zároveň přjetím označovaného tance (*Landler, Mazur*). Docházelo přitom často ke zkomolení, které bylo jen přizpůsobením domácímu systému hlásek též vlivem určité analogie: *Štajdyš, Šotyš, Polbírská* (z něm. *Barbier* = holič), *Minet, Kalupád* (z fr. *Galoppe*), *Konštítuce, Karibaldi* apod. Některá jména tanců jsou prostými překlady názvů cizích vzorů (*Skotská*).

B. Popisnost sémantická

Sémantický postup při vzniku tanečního pojmenování se týká pouze názvů motivovaných. O podstatě a charakteru tance se dovdídáme z jeho názvu nejen přímo, ale i obrazně, srovnáním s jistou známou konkrétní realitou, na základě asociace podložené podobnosti nejrůznějšího druhu. Vztah mezi srovnávanou věcí a tancem nastává na základě nějaké podobnosti vnější – metaforicky nebo, méně často, na základě vnitřní souvislosti – cestou metonymie.

Metafora volí nejrůznější stránky tance pro jeho srovnání s předměty z běžného denního života např. *Ruchadlo* (napodení krokem a pantomimickým prvkem), *Kuželka* (odpovídá počtem tanečníků a půdorysem tance), *Řetěz, Ambit* (tvar tance), *Rak* (směr tance), *Bažant* (napodení kroků bažanta), *Zimnice* (třaslavý pohyb), *Mašina* (průvodní děj, pantomimické prvky) apod.

Volnější spojení charakteristického znaku tance a srovnávané skutečnosti je u pojmenování metonymických poměrně vzácné. Je to např. název *Kanafas* (tanec střídá rytmus jako látka

barevné pruhy), *Kačer* (řadu vede tanečník, který řídí směr), *Tanec smrti*, *Kolečko smrti* (únavné, jako by měl tanečník po něm umřít) apod.

Oba tyto pojmenovávací postupy sémantické pracují se značnou mírou fantazie a nadsázky.

Většina tanečních názvů jsou jména — podstatná i přídavná. Ojediněle však mohou být ve funkci pojmenování tanců i jiné slovní druhy — příslovce (*Vokolo*, *Dokolečka*, *Pročpak*), ale i citoslovce (*Tramtara*). Také neodvozená, prostá kvalitativní adjektiva jsou málokdy sama ve funkci názvů tanců (*Divoká*, *Slepá*).

Názvy lidových tanců a jejich vztah k nářečí

Kromě značně problematického využití jazykového materiálu ze zapsaných textů lidových písní, které spolehlivým podkladem pro jazykový rozbor nebývají, je zde velké množství dochovaných názvů lidových tanců, kde je situace poněkud jiná. Získaný materiál je tu hodnotnější, protože slova mimo kontext nejsou tolik ovlivňována faktory mimojazykovými (např. rytmus a melodie písně ovlivňují text, přejímání textu z jiných jazykových oblastí nebo i společenských prostředí a především neznalost sběratele nebo malá péče o přesný zápis i po stránce jazykové).

Názvy lidových tanců jsou z jazykového hlediska zajímavé nejen svým vznikem, tj. vlastními pojmenovávacími způsoby, ale i jako dochovaná nářeční slova a formy, dnes již v jiných souvislostech neživé. Určitou terminologizací se tak často udržely v povědomí déle jazykové formy starší. Velmi často se zde jako názvy tanců objevují slova označující původně reálie z venkovského a řemeslnického prostředí. Bývají to i slova nebo hláskové podoby slov velmi archaické nebo svým zeměpisným vymezením z dnešního hlediska zcela okrajové.

Taneční pojmenování zachycují především odlišné výsledky hláskových změn, charakteristických i pro nářeční diferenciaci.

1. Změny asimilační a disimilační: *Baborák*, *Baboračka*, *De-rektorka*, *Mebuet*, *Stajdys*, *Parduvák*; *Legruta*, *Šmítec*, *Kejbavá*, *Motojdlo*, *Nadívajna*, *Sekejna* (== -ani-).

2. Nediftongizované ú na Chodsku: *Kocúr*, *Krútivá*, *Šúpavá*, *Zelený kúsek*.

3. Odchylky v důsledku odlišného výsledku přehlásek: *Tře-sák*, *Sekejna* (zde snad i tvarová analogie).

4. Severovýchodočeská výslovnost polosamohláskového *u*: *Bublauka, Břiteu, Kalcouská, Libichouská, Šeucouská, Vousíř*.
5. Odlišná kvantita samohlásek: *Pádavec, Žídák* (chod.), *Korale, Krusna* (svč.).
6. Odchylky ve vývoji slabičných likvid: *Melnářka, Myňářka*.
7. Zbytky měkkosti retnic na Chodsku: *Motovjidlo*.
8. Relikty nepalat. *r*: *Rezanka* (zápis z Chodska, doklad i v Hruškově slovníku pro mluvu starších lidí), na Litomyšlsku *Drimajka* (jde-li zde o souvislost s textem písni Tři noci ne-spala, pak tedy snad od slovesa *dřimati*).
9. Chodská změna výslovnosti *-ej / -yj*: *Vyjr, Ryjduvák, Ryj-duvačka, Zelený kůsek*.

Kromě toho se objevují jednotlivé odchylky, vzniklé nejrůznějšími vlivy analogie (chod. *Ševc*), expresivity (*Klempák* – intenz. *m*), artikulace (chod. *Vochácká, Člapák*), či přejetím cizího slova (chod. *Selát*). Ze staročeských podob slovních se objevují ve jménech tanců též *Svrček, Žežhulička*.

Z rozdílů ve využití slovotvorných prostředků je v lidovém tanecním názvosloví např. doklad na přípony *-ař* (*Drátař* – Litomyšlsko), *-ek* (*Sejrek* – Podkrkonoší), *-ač* (*Trakač* – Litomyšlsko). Rozdíly v rodě se objevují u jmen *Vokurek, Smě-sek* (východočes.), změna deklinačního typu je u podstatného jména *Břiteu* (= břitva, východočes.).

Z nářečního lexika se zachovala v názvech tanců celá řada označení předmětů a jevů starších vrstev. Některá z těchto slov jsou jinak doložena v Čechách už jen na menší územní rozloze, jiná pouze na Moravě. Např. tanec *Halda* (slovo jako nadávka, označení špatné ženy, doloženo z Moravy); podobný význam u jména *Šmíkuranda, Šmíkoranda, Šmejkoranda* (dnes jen z oblasti českomor.).

Slovo *Chamajda* (tanec z východních Čech) je jako apelativum jinak doloženo jen pro Chodsko F. Hruškou (ve významu „nepěkný klobouk ženský“). Mezi tanecními názvy se objevují jména jídel: *Placek* (= svatební koláč), *Nadívajna* (= jídlo ve východních Čechách), dále *Kucmoch Kucmouch*, na Chodsku i *Kocmúd* nebo *Kocmoud*, v Podkrkonoší též *Kucmocht*. Ze jmen nářadí a nástrojů se objevují mezi jmény tanců *Chřasták, Trdlice, Trlice* (v severových. Čechách nástroje na zpracování lnu), z tesařského nářadí *Pobijačka, Vosňák* (v lexikálním archivu Ústavu pro jazyk český doloženo pro Podkrkonoší ve významu „poříz“), *Voštěpačka* (z Litomyšlska, ve významu „te-

sařská sekera" u Jungmanna a Komenského). Z jiného nářadí a předmětů denního užívání na venkově jsou to jména *Moták*, *Motovidlo*, *Košatka*, *Krosna* či *Krusna* (jména tanců ze severovýchodních Čech). S venkovským prostředím souvisí i názvy tanců *Vonička*, *Vousíř* (název pro hluchý oves, doklad z Podkrkonoší), *Střečák* (souvisí se slovesem *střečkovati*, tvarovou analogii utvořeno k synonymu *Třásák*), *Bzikota* (jako apelativum doloženo už jen na Moravě ve významu „chudáček“), *Pančava* (souvisí s lidovým „pančat“ = míchat různé věci jedno přes druhé, z jihozápadních Čech též rčení „jsme v pančavě“; jinak z Moravy známo jako „nečistá hlučná hospoda“; zde zřejmě jako míchanice nesourodých hudebních tónin). Prostřednictvím podobného významu je k tanečnímu názvu ve vztahu slovo *směsek*, *směska*, užívané v obou těchto podobách pro označení tanců s proměnlivým taktem ve vých. Čechách.

Zajímavé je, že nejen tance dostávají pojmenování na podkladě určité podobnosti podle konkrétních předmětů, ale výjimečně dochází naopak i k metaforickému přenesení obecně rozšířeného názvu lidového tance na konkrétní předmět (např.: *kalamajka* = zařízení na míchání povidel v kotli, z Vysokomýtska doloženo v rukopisné práci L. Bachmanna).

Z těchto jednotlivých poznámek o nářečním základě mnohých pojmenování lidových tanců je patrno, že při podrobnějším studiu určitého oboru folkloristického materiálu lze získat též cenné informace o starších jazykových vrstvách určitých oblastí.

Otzážka lokalizace tanců a jejich jmen z hlediska oblastního rozložení

Pro kartografické znázornění rozlohy jednotlivých pojmenovávacích typů má vážné důsledky neúplnost údajů dosažitelného materiálu, která vede k omezení na pouze pozitivní zjištění výskytu, což obraz značně zkresluje. Podobně je tomu i při pohledu historickém: pro tento nedostatek materiálu nelze prakticky pojmenovávací typy sledovat z hlediska vývojového.

Lokalizace pojmenování a jeho vzniku je zkreslena i okolností, že se tance přejímaly i s názvem, či se dokonce přejal pouze název. Vzhledem k tomu nebývá spolehlivou lokalizací ani sám název tance odvozený od místního jména (např. *Klatováky* jsou názvy pro tance s proměnlivým taktem právě v opačné, východní polovině Čech, např. na Chrudimsku).

Za zmínku stojí ještě to, že z pojmenování lidových tanců lze zeměpisně vysledovat pouze jména těch druhů tanců, které mají v nějaké podobě pravidelnější zastoupení na celém území, např. tance s proměnlivým taktem, různě nazývaný tanec typu Honivá, podobně Pusltanc (s rozličnými obměnami názvu) aj. I tyto druhy lze kartograficky ovšem znázornit jen v synchronním průřezu pro nedostatek porovnatelného materiálu z různých časových vrstev.

Bibliografie

A d á m e k, K. V.: <i>Tance z Hlinecka</i> , ČL VI – IX, XI – XIV	
<i>Tance lidové v okresu hlineckém</i> , ČL VII	
<i>Tance východočeské</i> , ČL XV, XVI (Svratouch)	A
Bonuš, F.: <i>Lidové písni prazského kraje</i> , Praha 1960	
Bonuš, F., Pučelíková, M.: <i>Tance, písni a hudba plzeňského kraje</i> , SNKLHU 1955	B
Černík, J.: <i>Lidové tance československé</i> , Národop. věst. čsl. 1932–1933	C
Dlouhý, F.: <i>O historickém vývoji tance a jeho kulturním významě</i> , Praha 1880	Dl
Erben, K. J.: <i>Nápěvy prostonárodních písni českých</i> , Praha 1862	E
Fryšová, E.: <i>Jihočeská Blata</i> , Praha 1913	F
Głapa, A., Kowalski, A.: <i>Tanice i zabawy wielkopolskie</i> , PTL Wrocław 1961	
Hajný, A.: <i>České tance</i> , ČL III, VI, XII (Nymbursko-Poděbradsko)	Haj
Holas, Č.: <i>České národní písni a tance I – VI</i> , Praha 1908–1910, rkp. VII – ŚEF Praha	
Hošek, I.: <i>O poměru jazyka národních písni k míst. nářečí</i> (Rozpravy r. VI, č. 4)	
Hruška, J. F.: <i>Dialektický slovník chodský Chrudimsko-Nasavrcko</i> 1912	Ch + N
Jindřich, J.: <i>Chodský zpěvník I – VII</i> (1947–1955)	
<i>Lidová piseň, hudba a tanec na Chodsku</i> , Chodská čítanka, Vyškov 1929	
Kotoun, F.: <i>Lidové tance na Pelhřimovsku</i> , ČL XIV	Kot
Krejčí, P.: <i>Podkrkonošské tance</i> , Praha 1956	
<i>Pojizerské a podještědské písni a tance</i> , Liberec 1963 rkp. sbírka	Kr
Kr
Krolmus (V. S. Sumlork): <i>Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy...</i> Praha I 1845, II 1847, III 1851	Krol

Kuba, L.: <i>Cesty za slovanskou písni</i> , sv. 1, Praha 1933	
<i>Slovanstvo ve svých zpěvech</i> , Poděbrady 1884–1888	Ku Jět
<i>Česká muzika</i> , Poděbrady 1895	
Kubeš, R.: <i>Jihočeské tance I, II</i> , ÚDLT Praha 1957–8	
<i>Langér, J.: České prostonář. obyčeje a písni</i> , ČČM, 1934	
Laudová, H.: <i>Další pramen ke studiu českých lidových tanců</i> , CL 44, s 273, 1957	L
<i>Lidový tanec</i> , Čsl. vlastivěda, II. řada, Národopis, Praha 1936	
Markl, J.: <i>Guberniální sběratelská akce a sbírka Rittersberkova</i> , Hudební rozhledy 1955, s. 774	
<i>Rozmarné písničky Jana Jeníka z Bratřic</i> , Praha 1959	JzB
<i>Sbírka lidových písni ze Sadské z r. 1820</i> , Hud. rozhledy 1955, č. 19, s. 980	
Michal, J.: <i>Písni a tance z Hradecka</i> , Hradec Králové 1959	HR
Malát, J.: <i>Hudební slovník</i> , Praha 1890	
Nawka, B.: <i>Kwasne natožki Kulonskich Serbov</i> , Lětopis Instituta za serbski ludospyt, Budyšín 1958	
Neruda, J.: <i>České národní tance</i> , Obrazy života č. 1, 1958	N
Nejedlý, Z.: <i>Bedřich Smetana IV</i> , Orbis 1954	
Němcová, B.: <i>Obrazy z okolí domažlického</i> (Národopisné a cestopisné obrázky z Čech), Praha 1951	BN
Pomahač, J.: <i>Tance na Žinkovsku</i> , CL 1958, č. 3	Pom
Ponec, V. S.: <i>České tance lidové</i> , CL XI	Pon
Pek, A.: <i>Lidové tance z Polabí</i> , Praha 1946	
Plaček, O.: <i>Lidové tance na Pacovsku</i> , CL XIII, s. 310	R
Rittersberg, J.: <i>České národní písni</i> , Praha 1825	
Rublič, A.: <i>Písni a taneční popěvky na Hořicku</i> (Národopisný sborník okresu hořického), Hořice 1895	Hoř
Sammlung böhmischer Nationallieder geistlichen und weltlichen Inhaltes, nebst Nationaltänzen mit und ohne Text, rkp. Národní muzea XXV E 217 (Praha 1821)	G
Scheufler, V.: <i>Úvod do studia tanců s proměnlivým rytmem</i> Divadlo, roč. 1, č. 10	
Seidel, J., Špičák, J.: <i>Zahrajte mi do kola</i> , Praha 1945	SŠ
Staré světské písni... ze Sadské, rkp. Národní muzea 1820	
Suchý, J.: <i>Lidové písni a tance z Polabí na Královéměstecku</i> , SNKLHÚ 1955	Pol
Šebek, S.: <i>Lidové písni a tance z Nymburska</i> , Praha 1959	Š
Veselý, J. V.: <i>Tance z okolí Prahy</i> , CL VIII, 1899	
Vluka, J.: <i>Tance východoslezské</i> , CL VII, IX, X, XI, XII	
Vycpálek, J.: <i>České tance</i> , Praha 1921; rkp. 2. dopl. vyd.	
Vycpálek, V.: <i>Caldy-valdy</i> , CL 45, 1958	

Ceské tance, ČL II

Z dějin polky, Čsl. etnografie IX, 1961

Weiss, K.: Český jih a Šumava v písni I–XV, Praha 1928–1937

Waldaeu, A.: Böhmishe Nationaltänze, Praha 1860

Zawadil, W.: Bibliographie der Sudetendeutschen Volkstänze, Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde VI, 1933

Zich, O.: České lidové písni s proměnlivým taktem, Národní písničkový věstník čsl. XI, Praha 1916

Píseň a tanec „do kolečka“ na Chodsku, ČL XXVIII

Zíbrt, Č.: Jak se kdy v Čechách tancovalo, Praha 1960 (2. vyd.)
Rukopisný materiál ÚEF v Praze:

F. Homolka: Hořicko 1911, Kralupsko (Dřínov) 1903–1905, 1927, Zlosesejn u Mělníka 1904–1905, 1912, 1927; J. Chalupník: 1929 Skutečsko; J. Bradáč: 1907 Plzeňsko; V. Stiborová: 1950 a 1958 Sněžné v Orl. horách, 1960 Přibyslav, Žďár n/S., Adámek, K. V.: Hlinecko 1911, B. Koutníková: 1910 Havlíčkobrodsko, Bydžovsko, J. Pešek: 1907 Nechanice; L. Mašínová: 1933 Lázně Bělohrad; J. Š. Kubín: Severovýchodní Čechy 1911; A. Jakubec: 1910 až 1935 Jičínsko; P. Novák: Hrubá Skála 1961; J. Dvořák: Jihlavsko 1907; A. Malá–Vidláková: Horácko 1929–1931.

V

W

Z

Rejstřík českých lidových tanců

Ambit	W, Z, Kroš, N, Di, Č, SŠ
Amerikán	J
Andulka	Č, SŠ, V, rkp. Brd
Anička	Č, V
Bába	Č, W, Z, V, SŠ, Jčt
Babinský	V
Baboračka (-avo-)	W, Di, Kroš, Z, Č, Zich, N, SŠ
Baborák (-avo-)	W, N, Kroš, Di, Č, Z, A, V, Ch+N, Pol, SŠ Rkp. Hčm Č, Zich
Bajr	Rkp: Kr. Rkp, Rkp JŠK
Bajrák	W, Z
Bajer	Ku, E, HR, Zich
Barikádmická	Č, V, SŠ
Bavorák	Hoř, SŠ
Bažant	Rkp, Kr
Bednář	Č, V, SŠ
Bednářka	Č, A
Beran	Č, Ch+N, Zich, SŠ
Bílá hora	Č, V, SŠ
Bližňovák	Kr
Boty	
Bouda	

Boudy	Č
Bramborová kaše	Č, V, Jčt
Brambůrka	Js, B
Brejle	W, Č, Z
Bručívá	Jčt
Brumlák	Js
Bříteu	V
Břitva	W, E, Z, N, Krol, Hč, V, Dl, A, Ku, Js, Sš, Jčt
Bublavka	Č, V
Bublavá	Č, V, Sš
Bulák	Č, Zich, Ch+N, Sš
Bydžovák	Js
Bzíkota	W, Č, Z, Dl, Sš
Cedulička	Č, Ch+N
Cibule	V, Č, Sš
Cibuláří	Rkp. Jak
Cibulářská	Č, V, Sš, Rkp. Kr
Cibulářská polka	Kr rkp.
Cibulička	Č, Dl, Z, E, V, Sš, B, Rkp. Kr
Cikán	Jčt
Cikánka	Č, A, Ch+N, V, Sš
Co dělá má panenka	Jčt
Copařská	W, Z
Couráčka	Č, V, Sš, Rkp. Kr
Couravá	HR
Cukrabant	Z, W, Č, Dl, Krol, N, V, Hč, Sš
Cvrček	G, R, E, W, Č, Dl, N, Krol, Z, Sš
Čepení	W, Č, Dl, Z, Sš
Čert	Č, W, Z, Sš
Červený šáteček	Rkp. Kr
Číkvácká beseda	Rkp. Kr
Číkvácká mazurka	Rkp. Kr
Čí to děvče	V
Člapák	Jčt
Čočka	A, Ch+N, Hč, V, Sš
Čočka, hrách	Č, Z, V
Červená růžička	Č
Čtyřkročná	Č, Ch+N, Sš
Čtyřpárová	Krol, Č, Z, V, Sš
Dajč	Hč, Jčt
Direktorka (de-)	Č, Zich, Ch+N, Sš
Dívoká	Č, V, Sš
Dokolečka	Čš, Z, Sš, Zich, Hč, 3, 4, 7,
Dokola	Č
Doudlebské kolečko	Jčt
Doudlebská polka	Jčt
Doušky	V, Z, Dl, Sš
Drátář	L
Dřevák	Rkp. Kr, Rkp. Hom

Drimajka	
Dudačka	W, Krol, N, Č, DI, Z, SŠ
Dudák	W, Krol, N, Č, DI, Z, SŠ, Rkp. Kr
Dupák	W, Krol, N, Č, Z, Ch+N, E, H4, e, z, HR
Dupavá	Zich, G, Ku, B, Jčt SŠ, DI
Dupavec	Č, JzB, Ch+N, A, Z, Jz, BN, SŠ
Dupavka	C, SŠ
Durdík	Zich, A, Č, Ch+N, SŠ
Dutky	Rkp. Kr
Dvojpolka	W, DI, Z, Č, SŠ
Dvojskočná	Č
Dvoukročák	C, V
Dvoukročná	V, Rkp. Kr, Rkp. Maš
Dykyta	Č
Fasuněk	SŠ, Pol
Feksír	W, DI, Z, Č, SŠ
Fiala	Zich
Flámiš	Č, SŠ
Formanka	Č, H4
Furiánt	Č, V, SŠ
Furiantek	G, L, Zich, W, Krol, N, E, Z, Ch+N, V, Pol, A, HR, B, Jčt, SŠ Č, Ch+N, SŠ
Garda	W, Z
Grád — ungrád	Rkp. Kr
Groš	Č, Hs, SŠ
Hacafourek	Č, V, SŠ
Hadry	Pom
Halda	Č, A, SŠ
Hambálák	Jčt
Hambálky	W, Krol, N, Č, Z, H4, SŠ, B, Jčt
Hanácká	Č, Z, SŠ
Hančíčka	Č
Harfenice	Rkp. Kr
Hever	Jčt
Hoblovák	Ch+N, Č, Hs, A, SŠ
Hodkovická polka	Rkp. Kr
Holoubek	SŠ
Holiubíčka	Krol, Č, H4, A, V, SŠ
Honičá	Č, V, SŠ
Holka neznámá	Z
Honza	Kot, SŠ
Honza pádavec	SŠ
Honzíček	Č, Z, V, SŠ, Jčt
Honzíčku, poskoč si	V
Hopkovaná	Rkp. Nov
Hoplák	Jčt
Houpačka	W, Č, Z, DI, SŠ
Houpavá	Č, Z, BN, Rkp. Nov
Houser	Č, V, SŠ, Ch+N

Hovado	Č, Zich, SŠ
Hrábě	Č, Zich, A, Pol, SŠ
Hrách	A, HR, SŠ
Hrách a kroupy	Č, SŠ
Hrachová	W, Z, Č, SŠ, Dl
Hrachoviště	Č, V, SŠ
Hrnčíř	Č, H2
Hrnčířská	A, Rkp.
Hrozička	C, BN, J7
Hroživá	SŠ
Hubička	Č, Zich, Ch+N, SŠ
Holubička	Rkp. Kr
Hubičková	Č, SŠ, Pol
Hubičková mazurka	Rkp. Kr.
Hulán	W, Č, Z, Krol, E, N, A, Kot, Haj, Ch+N, V, Hi, z, ā, Zich L, Jčt, Rkp. Kr, J7, s B Rkp. Brd, Rkp. Hom, Rkp. Kout, Š
Hulánka	Č, V, SŠ
Hus	W, Z
Husa černá	Č, A, Zich
Husar	W, Dl, Krol, Č, Zich, Z, A, SŠ, Rkp. Kr
Husarka	Č, V, SŠ
Husička	Č, Z, V, SŠ
Husitská	W, Z, Dl, SŠ
Chamajda	Č, V, SŠ
Chodávská	W, Dl, Z, Č, SŠ
Chodovanka	Jčt
Chozenej	Jčt
Chroustovská	Hoř, SŠ
Chřesták	Hoř, SŠ
Chvalčovická polka	Rkp. Kr
Chytavá {-ná}	W, Krol, N, Č, Z, Dl
Jaké je vorání	V
Já mám vyšitou	Z
Já ty voly nepoženu	Z
Ječmen	W, Č, Z, Dl, SŠ
Jedmonožka	Kr
Jeníček	Z, Č, SŠ
Ježek	Č, V, H4, Zich, SŠ, Jčt
Jidáš	Č, Zich, Jčt, Pol, SŠ
Johanes	Č, A, SŠ
Jukačka	SŠ
Jukavá	Č, V, A, Š, SŠ, Kot, Jčt, Kr, W, SŠ, Dl
Káča	Jčt
Kačer	G, Č, Z, V, A
Kačka	W, N, Krol, Dl, E, Z, Č, V, H5, Hoř, SŠ, B, Rkp. Kr
Kadlec	Č, V, H5
Kalamajka	W, Dl, Krol, N, Z, Č, Zich, SŠ, V
Kalcovska	
Kalhoty	

Kalup	Z, Č, A, SS
Kalupád	Č, Z
Kanafas	Č, SS, Ch+N, Zich
Kanonýr	Č, A, SS
Kaplan	Č, Z, Dl, Ch+N, E, Pol, Š, Zich, Ku, Ja SS, Jčt, Rkp, Kr
Kaplanka	Č, A, Hs, SS, Jčt
Kaplanská	Z, Č
Kaprál	Zich, Č, W, Z, Dl, Haj, Pol, SS
Kaprálka	Č, Hs, Zich, SS
Kapsička	V, Č
Kapusta	W, Č, Z, SS
Karafiát	Č, Zich, Pol
Karibaldoi	Z
Kaše	Č
Kedluben	W, Krol, Z, Dl, N, Č, SS
Kejbavá	Č, A, SS
Klatovák	Č, Z, V, Hs, Ch+N, A, Š, Zich, Jčt, SS Rkp, Kout
Klatovec	Č, Zich, Ch+N, SS
Klekavá	W, Krol, N, Dl, Č, Z, SS
Klempák	G, R, W, Krol, N, Dl, Č, Z, SS
Klenutá	Jčt
Klouzačka	W, N, Č, Krol, Dl, Z, SS
Klouzák	Č, Z, Rkp, Jčt*)
Kobyla	Č, A, Ch+N, Zich, SS
Kobylenka	Č, Ch+N, SS
Kocour (-ůr)	L, Z, Č, A, V, Haj, SS
Kocourek	Č, A, HR, SS
Kočičinářská	Jčt
Kohout	W, Z
Kohoutek	Krol, Č, Z
Kokes	W, Č, Z, B, SS
Kolečko	Č, SS, Jčt
Kolečko smrti	W, BN, Č, Z, Dl, F, SS
Kolíbačka	Jčt
Kolibanka (-vka)	W, Dl, Krol, N, Z, Č, SS Rkp, Kr
Kolíbka	Krol, Č, Z, F
Kolo	W, Č, Z, SS
Kolomazná	A, SS
Kolones	Z, Č, Haj, V, Zich, Š, Pol, SS
Kolovrat	SS, Č
Kolovrátek	Dl, Z, N, Č, A, V, Ch+N, Haj, HR, Hor, Š, SS, Hs, Jčt, B
Komárná (-o), Komorná	Č, SS
Komediantská	Č, SS, Jčt
Kominíček	W, E, Z, Dl, Č, Hs, A, Haj, Š, Zich, HR, SS, Jčt
Kominík	Č, A, Hs, SS
Koně	V, Č, SS
Koniček	W, Z
Konstituce	

Kopáč	V, Jš, SŠ
Kopák	Č
Korale	Č, Ch+N, Zich, SŠ
Korbel	W, Z, Č, SŠ
Kosteňák	W, Č, Krol, N, Dl, Z, SŠ
Košatka	Rkp. Kr
Košíček	Č, Ch+N, SŠ
Koště	Č, Z
Košut	W, Z
Kotek	SŠ, Rkp. Nov
Koukaná	Jčt
Kovář	W, Č, Z, Dl, SŠ
Kovářka	Jčt, V, Č, SŠ
Kovářská	Č
Koza	Č, Ch+N, Zich
Kozácká (-ák)	W, Č, Z, Hs, SŠ, E
Kozačka	W, N, Krol, Dl, Z, Č, SŠ
Kozel	W, N, Krol, D, Z, Č, R, G, L, Ch+N, Pol, Hs, Rkp. Kr, SŠ, Rkp. Jak
Kozelka	Č, Zich
Koží špacír	Č, Kot
Kozlíček	Č, Zich, SŠ
Kozík	Rkp. Kr
Kradená	Č, Ch+N, Zich, SŠ, Rkp. Stib
Krajčopolka	Jčt
Krajčopolká	Rkp. Kr, Jčt
Krákovec	W, Krol, D, Č, N, Z, SŠ
Krakoviac	SŠ
Královská procházka	Jčt
Kráva	W, L, N, Krol, Dl, Č, Z, V, Zich, Pol, SŠ
Krejčí	Č, SŠ, Ch+N
Krocan	W, Č, Z, Dl, SŠ
Krosna (-u)	W, Č, Z, Dl, SŠ
Kroužek	Č, SŠ
Krútivá	Jš
Křepeľka	W, Č, Z, Dl, SŠ
Křesťovák	Jčt
Křešťovské kolečko	Jčt
Křížalka	F
Křížák	W, Č, Z, Dl, A, Hs, SŠ, Jčt, Rkp. Stib
Kšandy	Č, Š, Zich
Kucmoch (-ouch)	Č, Z, Dl, HR, Zich, Haj, Pol, Ch+N, Š, V, Jš, Jčt, SŠ
Kucmocht	Rkp. Kr
Kudlička	W, Z, Dl, Č, SŠ
Kukačka	Č, SŠ, V, Rkp. Kr
Kukavá	JZB, W, Krol, N, Dl, Z, J, E, Š, SŠ, rkp. Kr
Kuželka	W, N, Krol, Dl, Č, Z, E, V, SŠ
Kvapík	Pom, Rkp. Kr
Kytička	A, Zich, Ch+N, SŠ
Landverák	Č, Dl, SŠ

	W
Landverka	W, Č, Z, Dl, Zich, SŠ
Laskavec	Rkp. Kr
Lastryš	G, R, W, N, Krol, Z, Pol, Ch+N, Dl, A,
Latovák	HR, Zich, SŠ, Rkp. JŠK
Latovník	Č
Laudon	W, Z
Ledecká	Č, V
Legruta	Č, SŠ, V
Lendlér	Hš
Ležák	W, Dl, Č, z, SŠ
Libánka	SŠ
Libichouská (Libo-)	Z, Č, Haj, Š, SŠ
Libaná	Rkp. Kr
Libání (-ná)	Z, Č, A
Libomická	Hoř, SŠ
Litery	Č, SŠ, Rkp. Stib
Litoměřická	Č, E, Z, SŠ
Livance	Jčt
Livanec	Č
Loudavá	Č, V, SŠ, Jčt
Maďar	Z, Č, SŠ
Madéra	Dl, Z, Č, Ku, Zich, V, E, A, Hš, HR, SŠ,
Máje	Rkp. Kr
Majncpolka	Č, Ch+N, HR, SŠ
Majnská (-nic-)	V, SŠ
Makovička	V, Č
Makoviště	SŠ, Č, Zich, Hš, B
Manžestr	SŠ
Marcelín	W, Dl, N, Z, A, Haj, V, Hš HR, Š, Zich,
Marjána	Ja, B, Rkp. Kr, Pon, Jčt SŠ
Marjánka	Zich, Č, Pon, V, SŠ, HR
Martin	Kot, A, SŠ
Mašina	W, Č, Krol, N, Z, Dl, SŠ
Mateník	Č, Zich, SŠ
Má zlatá maminčko	Č, A, SŠ
Mazura	Hoř, Č, SŠ, Rkp. Hom, Rkp. Nov, Rkp.
Mazulák	JŠK
Mazurka (-ra)	Z
Medvěd	V, SŠ
Měkota	Hš Č,
Melnářka	Č, Z, V, A, Zich, Hš, 3, 4, 5, SŠ, Jčt, Rkp.
Menuet (Mebu-)	Hom
Minet	Č, Dl, Zich, SŠ
Mlynářka	Č, Pol, SŠ
Mlynářská	Jš
Mlynářský řemeslo	G, E, Č, Z, Rkp. Hom, Rkp. Kr

Moták	W, Č, Krol, N, Dl, Z, A, SŠ, Rkp. Nov, Rkp. Kr
Motovidlo	W, E, Z, Č, K, Dl, A, V, Hí, SŠ, Ku, B, Rkp. Jak, Rkp. Brd, Zich
Motovídlo {-jdlo}	Já
Mráz	L
Mrkvička	W, Č, Z, Dl, SŠ
Mynářka	Č, V, SŠ
Mynářské řemeslo	Č, V
My sme sedláci	V
Myslivec	Č, Dl, SŠ, Rkp. Stib
Myslivecká	Jí, Č
Mysliveček	Č, A, Zich, Ch+N, Hoř, HR, SŠ
Myška	W, Krol, N, Z, E, Č, Hé, z, SŠ, Jčt
Nabíhaná	W, Č, Z, Dl, N, SŠ
Na bobku	Č, V
Na hoře v Táboře	Z
Nadivajna	L
Na krok	Č, V, SŠ
Na křepelky	W, Č, SŠ
Napoleon	W, Z
Na půl skoku	Č, V, SŠ
Na sedm kroků	F
Naschvál	Č, V, SŠ
Na šest	Pom
Nafřasák	Č, Zich, SŠ, Rkp. Kr
Neťukej	V,
Nimra	Č, Z, SŠ, Rkp. Kr
Nový svět	W, SŠ, Č, Z Dl
Nudle	V, Č
Obkročák (Okro-)	W, E, N, Krol, Dl, Č, Z, A, Zich, V, Hs, Hoř, SŠ, B, BN, Jčt, Rkp, Kr, Ku, Jí, Hí, t W, Krol, N, E, Dl, Z, Č, SŠ
Obrok	W, Dl, SŠ
Od země	Č, Zich, Hs, SŠ
Oklepák	Č, V, SŠ
Opočenská	W, Č, Z, Dl, A, Ch+N, sš
Osmička	Č, Z, V, A, Pom, SŠ, Rkp. Stib
Otčenáš	W, Č, Z, Dl, SŠ
Ovčák	Krol, E, Č, Z, Ku, Hé, Zich, Ch+N, SŠ, Jčt
Oves	
Pádavec	Já, Zich, B, SŠ
Panáček	Č, A, Zich, SŠ
Panáčková	Rkp. Kr
Pančava	Krol, W, Z, Č, N, SŠ, V
Panenka	Č, Ch+N, SŠ
Pardubačka	Č, V, SŠ
Pardubák {-vák}	Č, V, SŠ
Parlament	W, Z

Pasačka	Krol, Č, z, v, sš
Pasiř	Č, dl, sš
Pavouk	Č, A, Ch+N, Zich, Hs, sš, Rkp. Kr, Rkp. Nov
Pelikán	G, Č, z
Pepík	Č, sš, z
Pětičtvrtní	V, B, sš
Pětipárová	Č, sš
Písmeny	Č, sš
Plácavá	L, W, N, Krol, Z, Č, A, Š, sš, Rkp. Kr
Placek	W, Č, z, sš
Plačlivá	W, Č, z, dl, sš
Pleskačka	Rkp. Brd
Pobíječka	sš, v
Počkej, hošičku	z
Pojďte, hoši, na vinici	z
Polbírská	W, Č, z, dl, sš
Polka	W, L, Krol, N, z, Č, sš, BN, H1, 4, 5
Polka dvojitá	W, dl, Č, sš
Polka-Pepík	Ch+N
Polonéz (-za)	V, sš, Č, Rkp. Kr
Potřásavá	Hs, sš
Potřásavá	js, 4, 5
Praskač	W, z, dl, sš
Prkno	Č, v, sš
Prkýnko	v, Č
Pročpak	v
Procházivá	Č, sš, Rkp. Kr
Procházka	jčt
Propletačka	Č, H4, sš
Proplítanej	jčt
Proso	Z, Č, Haj, Š, sš
Proti sobě	V, Č, z, dl, sš
Protivínská	Č, dl, E, E, sš
Průchod	W, Č, z, dl, sš
Přástevnická	Krol
Přehazovaná	Kr
Přeskok	Č
Přes krok	V, sš
Přibíračka	V, Č, sš, jčt
Příhrazská	Rkp. Kr
Připosedavá	jčt
Pšenička	Z, Č, A, Zich, V, HR, jčt
Půlkrsk	A, Č, sš
Pusltanc	C, z
Putna	W, z, Č, D, Zich, sš
Ráčata	A, Č, jčt
Ráček	A, Ch+N, sš, Č
Rachotil	Č, sš
Rak	W, Ch+N, Č, z, dl, A, V, Hs
Rákosí	W, Č, z, dl, sš
Ras	Č, V, js, sš

Rejdovák	W, E, N, Krol, Z, Č, A, Hi, z, 3, 4, V, B, SŠ, Rkp. Kr. Jčt
Rejdovačka	W, E, N, Krol, Z, Č, Zich, B, V, Hi, 4, Ku, Jčt
Rekrutýrka	Č, Z
Rekrut (-a)	W, Dl, SŠ, Z
Rendlík	Č, V, SŠ
Rezanka	Jčt
Rokycanská	W, E, Č, Z, Dl, Zich, B, SŠ
Roveňačka	Č, Z, V, Zich, SŠ
Rozkročák	JZB, Č, Z
Rozmarýna	Č, SŠ
Ruchadlo	Č, Z, V, SŠ
Rusák	W, Č, Z, Dl, Krol, N, SŠ
Ruská polka	Č, SŠ
Růžička	Č, V, SŠ
Rychnovka (-ská)	Č, Zich, SŠ
Ryjduvák	Jčt, 7
Remesníček	A, SŠ
Remesník	Č, Rkp. A
Řepa	Č, Z, V, Jčt, SŠ
Řetěz	W, Č, Z, Dl, SŠ, Rkp. Kr.
Řezačka	V
Řezanka (-enka)	W, E, N, Krol, Dl, Z, V, Hoř, H4, 7, Jčt, Pon, SŠ, Jčt, HR, Rkp. Hom, Rkp. Brd, Rkp. Kr.
Řezníček (-ík)	V, Č, Z, Jčt, SŠ, A, Rkp. Jak
Řeznická	Č, SŠ, Rkp, Kr, Rkp. Stib
Salát	W, Dl, Z, Č, E, V, A, HR, Š, Pol, SŠ, Pon, Zich, Krol, L, Jčt
Sasák	W, N, Krol, Dl, Z, Č, SŠ
Scvrčka	B
Sedačka	Jčt
Sedláček	Č, A, Zich, SŠ
Sedlák	G, R, W, E, N, krol, Dl, Z, Č, A, Zich, V, Ch+N, Pol, HR, SŠ, Jčt
Sedměj krok	Jčt
Sedmička	Č, H4 s, B, SŠ, Jčt, Rkp. Brd
Sejrek	Rkp. Kr
Sekejna	L
Sekera	Rkp. Kout
Sekyryčka (-ečka)	Č, Hš
Seňka	Č, Jčt, SŠ
Silnice	Č, Dl, V, SŠ, Jčt
Skáková	W, Č, Z, SŠ, Jčt, Rkp. Kr
Skákové do kola	Krol
Skočák	Č, Zich, SŠ
Skočná (-avka)	W, N, Krol, E, Dl, Č, Z, Zich, Hi, z, 3, 4, B, Pom, Jčt, SŠ, Ch+N, Rkp. Kr
Skotská	Č, HR, Rkp. Hom, SŠ
Slaviček	Č, H4, SŠ, Jčt
Slemenská	Č, V
Slepá	W, Č, Z, Dl, SŠ

Slepíčka	Č, Z, Dl, L, Zich, A, Hs, SŠ, Rkp. Stib, Rkp.
Slouha	Kr
Slouhovák	Č, Kot
Slovan	Jět
Směška (-ek)	Z
Smrčina	W, Z, Č, Dl, Ch+N, A, Hs, Pol, Š, SŠ, Zich
Sousedská	Č, A, SŠ
Sprosták	A, Č, Z, Ch+N, Hl, 4, 5, Hoř, Zich, SŠ, Š, Rkp. Hom
Staročeská	W, Č, Z, Dl, SŠ
Starodávná	Rkp. Kr
Stodola	Č, V, SŠ
Stodomčka	Č, SŠ
Straňka	Č, Z
Strašák	Č, Z
Strnad	W, E, N, Krol, Dl, Z, Č, A, Zich, V, Hs, 5 SŠ
Strniště	HR, Rkp. Kr
Strouhanej šotyš	Č, V, SŠ
Struhadlo	W, N, Krol, Dl, Z, Č, V, SŠ
Sřeček	Rkp. Kr
Studánka	Č, V, SŠ
Sukoradská	Č, Ch+N, SŠ,
Svadba	SŠ, Rkp. Kr
Svrček	G, Z
Sýkorka	Ku
Šafář	Č, Jš, Zich, Pol, Hl, 4, SŠ, Jět
Šandy (-a)	
Šaryvary (-bary)	
Šáteček	Č
Šátečková	Š, SŠ, Z, Haj, Rkp. Kr
Šavlička	Č, E, Dl, A, Ku, SŠ, Rkp. Kr, Rkp. Nov
Šenkýřka	W, Č, Z, V, SŠ, Rkp. Kr
Šestipárová	Č, Hoř, Rkp. Stib, SŠ
Ševcouská	Č, Z, V, A, HR, SŠ
Ševc	V, Č,
Školácká	Č, V, SŠ
Škopek	Č, Z, SŠ, Haj, Jět, A, BN, Rkp. Stib, Jět
Škopiček	Jět
Šlapák	Č, V, SŠ
Šlapáková mazurka	V, SŠ,
Šmejkavá	ŠS
Šmíkuranda (-ko-) (Šmej-)	Č, Hs Ch+N, SŠ, Jět, Rkp. Kr, Rkp. No
Šmítěc	Rkp. Kr
Šotek	W, Dl, Z, Č, SŠ
Šotyš	W, Z
Šotyška	Č, V, B, SŠ, Jět, Rkp. Hom, Rkp. Nov, Rkp. Kr, Rkp. Stib
Šoufek	Hs, 5 Hoř, Rkp. Hom
Šoupačka	W, Č, Z, Dl, SŠ
Šoupák (-šu-)	Rkp. Nov, Rkp. Kr
	W, Č, Z, N, Dl, Ch+N, SŠ, E, L,

Šoupaná	(Šu-)	Č, HR, SŠ, Zich
Šoupavá	(Šú-)	Jčt, Jz
Špacírka		V, Č, Z, Š, A, Zich, H, 2, 4, SŠ, Jš, Jčt,
Špejchárek		Rkp. Kr, Rkp. Stib,
Štajer		Rkp. Kout, Rkp. Brd
Štajryš	(-dyš)	Č, SŠ
Švec		Rkp. Kr
Švihák		W, N, Krol, Dl, Z, Č, BN, Jz, F, H, Zich SŠ, Jčt
Tajč		W, A, E, N, Dl, Z, Č, V, H, Ch+N, Hoř, SŠ.
Taliján		Rkp. Kr
Tanec smrti		W, Č, Z, Dl, SŠ
Tatiček		Z, Č, F, Pom, SŠ
Tesař		R, G, W, N, Krol, Dl, Z, Č, Zich, Js, H,
Tesařká		Pol, V, SŠ
Tetka		Jčt
Tkadlec		Č, V, SŠ
Tleskavá		Č, V
Točák		Č, SŠ, Hs
Tolary		Č, V, Z, SŠ
Trakač		R, W, N, Krol, Dl, Z, SŠ, Rkp. Kr
Trám		Kot
Trakař		W, Ch+N, Krol, N, Dl, Z, Č, SŠ
Tramlampolka		A, Č, SŠ
Tramlička		L
Tramtára		W, N, Krol, Dl, Z, Č, V, SŠ
Tráva		L
Trlice	(Trdlice)	Č, V, SŠ, Jčt
Trnky		Č, H
Třasák	(Třesák)	F
Třeboněská		Č, V, SŠ
Třinožka		V, SŠ
Tuchoměřická		Č, A, V, SŠ
Tuplipolka		W, Dl, Krol, N, H, SŠ, Rkp. Kr, Pom, Rkp. Peš
Tylor (-a), Tyrol		Č, Z, SŠ
Topka		W, Krol, N, Dl, Z, Č, V, Ch+N, L, SŠ, B, BN, Rkp. Kr
Umrlec		Č, SS
Utíkavá		Č, V, SŠ, Jčt, Rkp. Peš
Valach		Č, SŠ, Pom, V, Ch+N, HR
Valčík		E, Č, SŠ
Valčík lajdák		W, Č, Z, Dl, SŠ
Válenka		Č, Z
Válený minet		Rkp. Kr, W, Č, Z, Dl, SŠ
Vandrovnice		W, Ch+N, H, Krol, Dl, N, Č, SŠ
Vážky		Rkp. Kr
		Rkp. Kr
		Č
		Rkp. Kr
		Č, Z

Vdôlky	Jčt
vejr (vyjr)	Č, Zich, Pol, SŠ, Jš
Veksír	J, Č
věneček (-ová)	Č, Ch+N, SŠ
Vesta	SŠ
Vika	W, Č, Z, Dl, V
Vinická	Rkp. Kr
Višeň	Ch+N, Zich, Č, SŠ
Vláčitá (Vlačná, -ečná)	Hš, Č
Vlastibořská polka	Rkp. Kr
Vobrok	Jž
Vojenská	Č
Vojna	Č, SŠ
Vokolo	Č, J
Vobkročák (Vokro-)	Č, V, J, SŠ, Rkp. Hom
Vokurek	Č, V, SŠ
Valky	Č, V, SŠ
Vochčácká	Jš, 4
Vopice	L
Vonička	Č, SŠ, Zich
Voračka	Č, SŠ, Ch+N
Vosňák	G, R, W, Č, Z, Krol, Dl, N, Zich SŠ
voštým k sobě	Rkp. Kr
Vošártka	W, Č, Z, Krol, N, Dl, SŠ
Voštěpačka	L
Votava	W, Č, Z, Dl, Hš, z, s, v, SŠ, jčt
Votavka	Č, B, SŠ
Vousíř	Č, Ch+N, Zich, SŠ
Voves	Č, Z, V, SŠ, Haj, Š, Jš
Vršovská	Č, SŠ, Ch+N
Vrták	JzB, W, N, Krol, E, Dl, Z, Č, A, F, Haj, Zich, Hš, Ch+N, Š, Jš, SŠ, jčt, Rkp. Hom, Rkp. Kr
Všeňa, slepičky	Z, Zich
Zadrhovaná	Lib.
Zahradnická	W, Č, Z, Dl, V, SŠ
Zahradníček	Krol, V, Hoř, Č, Z, SŠ
Zahradník	Rkp. Kout, Č
Zajíc	Č, A, SŠ
Zákolanská	W, Č, Z, Krol, N, Dl, SŠ, Rkp. Hom
Zákonopí	W, Krol, N, Dl, Z, Č, SŠ
Zálešanská	B
Zatahovaná	W, Č, Z, Dl, SŠ
Zastavovaná	Rkp. Nov
Zbraslavák (-an)	W, Č, Krol, N, Dl, Z, SŠ, R, G
Zelenák	W, Č, Z, J, BN, Dl, SŠ
Zelený kousek (kú-)	Č, Zich, J, SŠ
Zeli	Č, SŠ
Zeman	L
Zimnice	Č, V, SŠ
Zloděj	Č, Ch+N, Zich, SŠ
Z nohy na nohu	Zich

Zouvák	W, Krol, Dl, N, Z, Zich, V, SŠ
Zpátečná (-ní)	Krol, N, Dl, Z, Č, H4, Zich HR, SŠ
Zpátečnická	W, Z
Zpáteční polonéza	Č
Zrcadlový	A, SŠ
Zubák	Č, H2, SŠ, Jčt
Žába	W, Č, Z, Dl, SŠ, Rkp. Kr
Žabařská	Krol, N, Z, Č
Žabička	Rkp. Kr
Žebrák	Č, V, S, Š
Železnice	Č
Žežulička (-žhu-)	W, Z, Dl, B, SŠ
Žid (-ovská)	Krol, W, N, E, Č, Dl, Z, V, H2, HR, SŠ, Rkp. Stib
Židák (Žídák)	Č, E, Je
Židovka	A, Č
Židovská polka	Rkp. Stib
Žinkovačka	Pom
Žinkovské kolečko	Pom
Žižka	W, Z

SLOVO SVEDOMIE V HISTORICKOM VÝVINE SLOVENSKEJ PRÁVNEJ TERMINOLÓGIE

Rudolf Kuchár

V starých písomných pamiatkach slovenskej proveniencie, rovnako aj v staročeských pamiatkach, nachádzame slovo *svedomie*, ktoré má zaujímavú obsahovú náplň. V tomto príspevku ju chceme osvetliť a súčasne postihnúť prebratie jednotlivých významov zo st. do starej slovenčiny (ďalej sts.*), prípadne postihnúť samostatný vývin na slovenskom území. Pri spracúvaní problematiky sa opierame o dokladový materiál uložený v historickom oddelení ÚSJ SAV, o dokladový materiál ÚJČ ČSAV¹ a o vlastnú excerptiu.

Slovo *svedomie* (sъ- věd- starý kalk podľa lat. con-

* V práci používam tieto skratky:

sts	- stará slovenčina
KT	- Kacionál Petra Trnovicensa
CC	- Cantus Catholici
ŠAB	- Štátny archív Bytča
TŽ	- Turčianska župa
OŽ	- Oravská župa
ŠSÚA Bva	- Štátny slovenský ústredný archív Bratislava
ŽK	- Žilinská kniha
MABB	- Mestský archív Banská Bystrica
MABŠ	- Mestský archív Banská Štiavnica
OAB	- Okresný archív Bardejov
Prot TS	- Protokol Troch Sliačov
OALM	- Okresný archív Lipt. Mikuláš
Prot LA	- Protocollo[n] Ciuum Lypcze Alemanilis
MOL	- Magyar Országos Leveltár
MAT	- Mestský archív Trnava
Ann LA	- Annales ciuitatis Lipcae Allemanorum
ArchČ	- Archív český, diel 3, 5, atď., Praha 1840 n.
Püh	- Libri citationum et sententiarum, ed. V. Brandl, Brno 1873, 878.
Výbor	- Výbor z české literatury doby husitské, zv. 2, Praha 1966
HusErb	- Mistra Jana Husi sebrané spisy české 1–3, ed. K. J. Erben, Praha 1865 n.

¹ Na tomto mieste chceme poďakovať dr. E. Michálkovi, ktorý mi poskytol veľkú pomoc zistením st. stavu.

sciens, conscientia²) sa používalo v rovnakom čase v staršom období vývinu slovenského jazyka a češtiny, najmä pokial' ide o základný význam „conscientia“: ... a *swedomi* magi miti cziste, neporussene... Trnovec 1631 (KT, 373); Proč pak srdce mé wadne, zdáž *swedomí* w/tom padne. (CC 1655, 233); ... muože-li na swe *swedomia* powiedat swedok, že pan Tomka Janoss... s. l. 1731 (ŠAB, TŽ, Tomcsány, Accordae, bez ďalšej sg. — 24. 3. 1731).

Zastavme sa pri tomto význame a pozrime sa, aké synony má sa používajú v sts. na vyjadrenie spomenutého významu.

Je známe, že na Slovensku, rovnako ako v iných stredo-európskych krajinách, sa dosť dlho používala na zapisovanie v právnych a iných textoch latinčina (popri nemčine a maďarčine). Toto postavenie latinčiny v kultúrnej sfére sa prejavilo i v textoch písaných slovakizovanou češtinou, v ktorých nie sú ojedinelé prípady, že miesto domácich termínov (a iných výrazov) sa používali latinské ekvivalenty s príslušnou slovenskou pádovou koncovkou. Časté je to napr. aj pri označovaní pojmu „svedomie“: Nicolaus Barzan... annorum trzydczeti-pięt wyznal na swu // costientiu... Nededza 1577 (ŠAB, Panstvo Budatín); Coz kdyz sem na žadost gegy vczinil a geho sem przed sebe pozwal, mnie pod swogow *conscientiow* a-neb *swedomym* powedel, zie/se byli maliczko mezy sebow pohadali... Bobrovník 1587 (MABB, fasc. 229, no 47). Na príkladoch vidieť, že tu ide o využitie lat. citátového slova, ktoré bolo typické pre administratívno-právny štýl.³ Naproti tomu tu uvádzame na ilustráciu doklady, ktoré vyjadrujú tú istú skutočnosť, ale na vyjadrenie uvedeného pojmu sa používa ľudové slovo: ...aby on to wyprawil po mne, aby myey *dussi* nebyla tiezoba. Nem. Ľupča 1509 (Prot LA, 38 OALM); Ponižene techda a pokorne prosim wassu slowutnost, žeby ste/ho

² Pozri J. Holub – Fr. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952, 362.

³ Nemožno tu obísť bez povšimnutia ani podobu, v akej sa skúmané slovo zapisovalo. Keď uvážime, že išlo vo všeobecnosti o vypracovaný admin.-právny štýl, do ktorého len postupne prenikali prvky hovoreného ľudového jazyka (pozri rôzne súdne výpovede, v ktorých tento ľudový jazyk prevláda), zistíme, že zapisovanie slova *svedomie* ako *svedomí* môžeme hodnotiť ako prvok knižnej slovakizovanej češtiny. Pravda, okrem tejto ustrnutej (hybridnej slovensko-českej) podoby vyskytujú sa aj doklady v českej a slovenskej podobe, ako sa s nimi stretнемe v niektorých dokladoch nášho príspevku.

pred sebe zaly a/tak aby na swu *dussi* powiedal, dal-li mu aneb nie. Brezno 1609 (MABŠ, škatuľa 1609/2) / ... trety svedok, Železnyho syn Sstewo, prysahal na swogu *dussu*, že Čyssmar Andrass wssecko wyce platyl, ... Kovarice 1670 (MABŠ); ... aby len podla *dusse* tu sskodu ssaczuwaly, ... Srnacie 1735 (ŠAB, OŽ, Inqvisitiones, fasc. II, no 16). Z uvedených synonymných výrazov (*svedomie*, *duša*), †pokiaľ ide o skúmaný význam, zdá sa v právnej terminológii súvekej slovenčiny neutrálnejsím slovo *svedomie*. Nahrádzanie slova *svedomie* slovom *duša* hodnotíme ako štylistickú podfarbenosť prenesenú z hovoreného ľudového jazyka. I dnes je bežné (a frekventované) v ľudovej reči spojenie *na moj dušu*,⁴ no popri tom sa vyskytuje aj spojenie *na (moje) svedomie*.⁵

Postupne ako sa udomáčňovala na Slovensku čeština ako spisovný jazyk, najmä pokiaľ ide o kancelársku prax, dostávajú sa v období feudalizmu do nášho kultúrneho jazyka, najmä do právnej terminológie, ďalšie významy slova *svedomie*, vznikom ktorých sa vytvára homonymia medzi pojmom „conscientia“, (Ge)wissen = (s)vedomie na jednej strane a medzi pojvmami „testimonium“, „Zeugenaussage“ = „svedectvo“ a „testis“, „Zeuge“ = svedok na druhej strane.

Slovo *svedomie* v sts. (aj v stč.) plnilo funkciu právneho termínu s významom 1. 1. „svedectvo“: Pro lepssye *swedomie* a gistolou wlastnu pecžet sem prytyskol. Slov. Ľupča 1547 (ŠSÚA Bva, v arch. obce Podkonice); ... oba gednostayne *sswedomy* wydaly, ze ta zahrada Homolowy Michelj prinalezy ... Zvolen 1571 (ŠSÚA Bva, arch. rodu Benický z Beníc, F, fasc. III, no 17); K/temu na *swedomy* swuy wlasny peczecz. Poľanovce 1584 (OAB, JŠ VI, 183); ... proč nepotrebugi služebniczi слова božjho listow (?) pro *swedomi*, ... Trnovec 1631 (KT, 371).

V našom materiáli jestvuje so spomenutým významom rozvitá frazeológia, ktorú si vyžiadala vtedajšia slovenská právna prax. Stretáme sa v ňom so spojeniami *vybrať*, *vyberať* *svedomie*⁶ (= vypočuť svedeckú výpoved' na základe prísahy):

⁴ Pozri *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 345.

⁵ Pozri c. d. IV, Bratislava 1964, 359 heslo *svedomie*. Podobne v obci Šuľa, okres Zvolen (informácia od M. Majtáná).

⁶ Dokladov tohto typu v stč. niet. So slovesom *bráti* sa vyskytujú doklady typu *bráti Stvořitele na svědomie* HusEerb 1, 94 s významom „volat niekoho na svedectvo, za svedka“.

Letha panie 1562 w tem (!) woutery po s[wa]tem Mathussy *swedomy wybrano gest* ... Pov. Bystrica 1562 (MOL, Balassa — JŠ VI, 199); W ten wutery po s. Tropiczi *wybrało se swedomi* na stranu mnohomozneho pana ... Pov. Bystrica 1576 (MOL, Balassa — JŠ VI, 200); ... geho otec *swedomi wybyral*, buducz sluznym dworskim ... Pov. Bystrica 1578 (MOL, Balassa — JŠ VI, 202); Letha pane 1578 na/den swateho Lukacze ewangelisti w Trnowe *wybieralo se swedomy* o vdeleny repulssy ... Trnov 1578 (ŠSÚA Bva, arch. rodu Benický z Beníc, K, fasc. II, no 8). 1. 2. „spis, doklad“: ... lebo wasseg milosti do/wasesho pocztliweho mesta i *swedomia prnesol*, že sprawodlive kupil to grsno ... Dolné Strháre 1600 (MABŠ, škatuľa 1600/3); Y to wiem, že osobi w prwneissiem *swedomi* poznamenane, o kterich zeptauan sem, ... s. I. 1664 (ŠSÚA, Eszt. Galanta, fasc. 93, č. 268); ... gakossto y pred sto-trima rokmj, gako se to da znat z gistieho *swedomia* pri tegže familii gsuczehc, že tak gako zemania potrebowanj a doloženj w takowem *swedomj gsu*, ... Vyšný Kubín 1725 (ŠAB, OŽ, Inquistiones, fasc. II, no 6).

Špecifické v sts. boli pre spomenutý význam frazeologicke spojenia typu *nájst vedľa svedomia* (= rozhodnúť na základe svedectva, dokladov, svedkov a ich výpovedí), *prisúdiť podľa svedomia* (= prisúdiť, určiť niečo niekomu na základe svedectva), ktoré sa v stc.⁷ nepouživali. Niekoľko dokladov: ... pak ti lide tak *nassli wedle swedomy*, ze ... Nem. Ľupča 1557 (Prot LA, 59v OALM); Prawo pak *wedle swedomy* a sprawedlnosty obecney, ... *nasslo*, ze Balaž ... zadneho prawa dedicznego w tom dome nema... Nem. Ľupča 1579 (Prot LA, 100v OALM); Pak my *podle swedomy* pod prisahu od nas optaneho *prisudili* sme ten dom ... Nem. Ľupča 1561 (Prot LA, 71 OALM).

V staroslovenskom práve fungovala inštitúcia tzv. *listovné svedomie*⁸ (= písomné svedectvo): ... na zadost meho bratra Sstiefana... pred panem mogim... toto može *listowne swiedomy* pro potvrzeny... nasseg kupie... gemu sem widal. Sliače 1580 (Prot TS, 21 OALM). Spojenie *listovné svedomie*

⁷ V stc. vyskytujú sa doklady tohto druhu: to jsme na ném obdrželi podlé swědomí Půh 3, 368; strach podlé swědomí jich, že při ztratíme Výbor 2, 2362.

⁸ Pokiaľ ide o doklady z čeština, vyskytuje sa bežne spojenie *listovnie svědomie* ArchČ 37/3, ArchČ 5, 499.

nachádzame v Jungmannovom Słownjku,⁹ ba aj v slovníku nemecko-českej právnicko-politickej terminológie,¹⁰ v ktorom sú zachytené ďalšie spojenia (*sv. na spise, sv. na pismě*) novšieho ekvivalentu „vysvědčení“. Všetky výrazy majú nemecký ekvivalent *schriftliches Zeugniss*. Na základe toho je možný dvojaký výklad uplatnenia sa tohto spojenia na slovenskom území. Jednak možno predpokladať, že dané spojenie vzniká kalkovaním nemeckého *schriftliches Zeugniss*, ktoré sa dostáva na naše územie vplyvom nemeckej kolonizácie, jednak že sa toto spojenie kalkovaním z nemčiny dostalo do stč. a odtiaľ sa už ako hotový produkt preneslo na Slovensko.

Uvedený význam „svedectvo“ zachytil vo svojom Slowári A. Bernolák,¹¹ ktorý upozorňuje na jeho archaický a český charakter. Vo svojom Słownjku ho má aj J. Jungmann.¹² Ako zastaraný význam slova *svedomie* ho označuje aj M. Kálal.¹³

Dalej sa slovom *svedomie* pomenúval v starom slovenskom aj v staročeskom práve svedok (*testis*). Tento význam (i predchádzajúci význam „svedectvo“) prenikol k nám zo stč., resp. z českej právnej terminológie a rozšíril významovú stavbu domáceho slova *svedomie*. Napr.: ... a ti dobrý lide... rozkazali, aby to *swedomy*, ktere swedczilo pred pany zemany, pred ne postawił... Nem. Ľupča 1543 (Prot LA, 47v OALM); A/to yakz ste na[m] psali, ze bychme wa[m] posweddzcylj aneb po/*swedomy* oznamili, ... Topoľčany 1544 (MAT, MG Kart. č. 5); Druhu stranu do prawa pritiehnutu sem take optati roskažal, ktereyžto strany *swedomi* aneb swedkowie predloženy wiznali su na tento spuosob:... Slov. Ľupča 1547 (ŠSÚA Bva, v arch. obce Podkonice); Pan richtar *swedomy* hogneho wirozumewsse a-y sententij nassedssse to potwrzuge y ze/wssemu starssimy swimi, aby ta wecz pri/pokogj byla... Sliače 1611 (Prot TS, 112 OALM). V dvoch posledných dokladoch slovo *svedomie* plní funkciu kolektíva. Pojmy „svedok“

⁹ J. Jungmann, *Słownjk česko-německý IV*, Praha 1938, 394.

¹⁰ Pozri *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs*, Wien 1850, 245.

¹¹ A. Bernolák, *Slowar Slowenskí Česko-Latinsky-Nemecko-Uherskí IV*, 3249.

¹² J. Jungmann, c. d. IV, 394.

¹³ M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, B. Bystrica 1923, 660.

a „svedectvo“ sa celkom prekrývali,¹⁴ čo nebolo pre jednoznačnosť textu výhodné, porov. napr.: (Jakub mlynář) prosil jest nás, že bychom prieslyšeli jeho *swedomie* ŽK 100a — 1455; ... aby se k/tomu mal a/czuo zleho na-powedal tomuto, aby mal na/to *swedomie* a/toto žeby se nieotahovalo na daleky termin ... Sitnianska 1602 (MABŠ, škatuľa 1602/3). Preto sa spomenuté substantívum spája v sts. aj v stč.¹⁵ s adjektívom *živý*. Novovzniknuté spojenie by sme mohli hodnotiť skôr ako hotový, prevzatý jazykový útvar zo stč.: To nyny ti vrozeny... dobrý lide na zamku na ten czas prawom osadzeny znowu to *swedomy zywe* wsseczko wystawiwsse a porozumewssse y z vrozenym panem Waczlawem Zegnaym y z panem Palludskym pochwalili a zwelebili. Nem. Lüpča 1543 (Prot LA, 47 OALM); ...abi ste mne psane swedeczti widawaly, ponewadž *žiwe swedomy* mam ... Trnovec 1631 (KT, 373). V podstate podobná situácia je v spojení *prisažné svedomie* (= svedok, ktorý zložil prísažu): ... a wedle mnohych dobrych lidy duchownych y swetskych, *prisazneho swedomy* ... Nem. Lüpča 1543 (Prot LA, 47 OALM). Význam zachytený vo vyššie uvedených dokladoch A. Bernolák¹⁶ neuvádza. V 18. stor. ustúpil tento význam, čo bolo podmienené ústupom tohto významu aj v češtine (neuvádza ho vo svojom slovníku ani J. Jungmann¹⁷) a začal sa všeobecne vyjadrovať slovom *svedok*.

Okrem spomenutých základných významov, spoločných pre oba naše príbuzné jazyky, malo slovo *svedomie* v starom slovenskom práve a jeho terminológii aj ďalší, prenesený význam „oldomás“. Ide o formálny akt tradovaný vo zvykovom práve, ktorý mal funkciu spoločenského zavŕšenia právneho aktu a teda aj istú svedeckú silu. Vyjadrenie tohto zvyku je zachytené v spojeniach (ide o záverečnú formulu), ktoré sa vyskytujú v našom materiáli skúpo. Také je spojenie „*pitie svedomia*“ (aj *pitie svedomej* — svedomá — substantivizované

¹⁴ Priniesť (priviesť) si svedomie „svedka, ktorý môže vypovedať pred právom, teda je súčasne aj svedectvom (živým)“. Konštrukciu so slovesom *priviesť* sme zatiaľ v našom materiáli nenašli.

¹⁵ ... vystavil živé svědomí jménem Ješka Lajlocha z Kozlovic, Viléma z Šubáčova... a ti vyznali, že... Půh 2, 460. Pozri aj moju štúdiu *Niekteré terminy v stredovekej slovenskej právnej terminológii*, JČ XV, 1964, 1.

¹⁶ A. Bernolák, c. d., 3248—9.

¹⁷ J. Jungmann, c. d., 394—5.

adjektívum ženského rodu): Pro pewneyssy pak gistotu a duowod tey kupe *pitim swedomi* a lidkupem potwrdili... Nem. Lupča 1598 (Prot LA, 58 OALM); Kteruzto kupu *pitim swedomim* a lidkupe[m] pred vplnjem vradem potwrdili... Nem. Lupča 1600 (Ann LA, 64 OALM); ... kteryzto dar/a/darowaný toto potwrdjly... *pitim swedomeg*. Sliače 1611 (Prot TS, 111 OALM). Ďalšie doklady možno interpretovať dvojako. Môže íst o spojenie „*naliat svedomú*“ (= oldomáš) i „*naliat svedomiu*“ (= svedkovi, hlavne pri druhom doklade): Na to pro lepssy gistotu a duowot pewneyssy teto obedwe strany... tak yako prawo meske lypczanske ukazuge, przed prawom lydkup a *swedomu naliawssy* solemniter sau wypyly.¹⁸ Nem. Lupča 1571 (Prot LA, 91v OALM); Na to *su y swedomu* prede wssemy pani prisážnimi *naliiali*... Nem. Lupča 1592 (Prot LA, 35 OALM). V ďalšom prípade môže íst o spojenie „*pit svedomie*“ (= oldomáš), ale zároveň i o spojenie „*pit so svedomím*“ (= so svedkom): Nad to *swedomim pili* pred vplnjem našsim vradem. Nem. Lupča 1599 (Prot LA, 62 OALM).

Na záver môžeme povedať, že sts. i stč. v právnej terminológii využívali rovnakým spôsobom isté pomenovanie (*svedomie*) na vyjadrenie viacerých významov, ktoré neskôr z daného pomenovania ustúpili (význam „svedectvo“, „svedok“, „oldomáš“), pretože ich nahradili iné pomenovania, terminologicky adekvátnejšie. No i napriek tomu, v istých reláciách môžeme v sts. pozorovať v právnej terminológii používanie slovných konštrukcií, ktoré boli v stč. neznáme: *nájsť vedľa svedomia, prisúdiť podľa svedomia, vybrať, vyberať svedomie* alebo zaujímavé spojenia typu *pitie svedomia, naliat svedomú* a pod. Spomínané prípady svedčia o tom, že slovenčina nepreberala v oblasti odbornej terminológie cudzie termíny pasívne, ale často nahrádzala cudzie prvky domácimi alebo ich vhodným spôsobom modifikovala a rozvíjala.

¹⁸ Spojka a zlučuje tu dva synonymné výrazy *litkup* a *svedomie* (= oldomáš). Svedka slovo *svedomie* v tomto prípade nemôže označovať vzhľadom na spomínanú spojku. Náš predpoklad sa môže oprieť i o spojenia *naliat oldomáš, naliat litkup*, ktoré sa paralelne vyskytujú v našom materiáli.

DISKUSIE

NÁZVOSLOVÍ OBALOVÉ TECHNIKY

Vladimír Adámek

Jedním z úkolů normalizačního plánu na léta 1965—1967 je revize dosavadní názvoslovné normy (ČSN 01 9900 „Obalová technika. Názvosloví“). Tento úkol byl uložen Obalovému ústavu v Praze, který jej zpracovává.

Pro vypracování návrhu nové názvoslovné normy schválila odborná normalizační komise určité zásady („hlavní zásady řešení“), podle nichž je nutno postupovat.

Nejdůležitější ustanovení schválených zásad jsou v podstatě tato:

Rozsah názvosloví má odpovídat šíři oboru obalové techniky. Překročit rámec oboru je možno jen výjimečně. Ze sousedních nevýrobních oborů je možno převzít jen ty pojmy, které jsou nezbytné pro ucelenosť názvosloví.

Nejdříve je nutno vypracovat obecnou část budoucí názvoslovné normy. Její nejdůležitější částí budou základní pojmy.

Při tvorbě pojmu je nutno vycházet z jejich významové šíře a členění; přitom postupovat metodou odvozování, rozvíjení a doplňování od obecného ke zvláštnímu a od širšího k užšímu. Vzájemné významové souvislosti a návaznosti je nutno respektovat.

Pojmy je nutno definovat především funkčními hledisky; to znamená uvádět v definicích charakteristické znaky vyplývající z funkčního použití nebo uplatnění v obalové technice.

Podle těchto zásad se pracuje na přípravě nové názvoslovné normy. Zásady jsou ovšem jen zásadami, a nikoli podrobným návodem. Proto je třeba postupovat v jejich duchu uvážlivě a výsledky dílčích pracovních etap čas od času konzultovat a ověřovat. To je ostatně také účelem tohoto článku, jehož obsahem jsou první dílčí výsledky, jichž bylo dosaženo při pracích na novém názvosloví.

Uplatnění zásad při zpracování názvosloví

Rozsah názvosloví obalové techniky je nutno vymezit dvojím způsobem: do šíře i do hloubky, horizontálně i vertikálně.

Obalová technika není výrobním, nýbrž „průřezovým“ oborem, zasahujícím do celého národního hospodářství, jemuž slouží a jež prostupuje. Podobné postavení má také manipulace s materiélem, které má s obalovou technikou řadu společných a styčných znaků. Tak např. každý zabalený výrobek je zároveň také manipulační jednotkou (obal — kromě jiného — také umožnuje nebo usnadňuje manipulaci s výrobky). Hranice obou těchto sousedících oborů je dána specifickou funkčností jejich prostředků. To se promítá do názvosloví. Jako příklad je zde možno uvést pojem „paleta“. Mezi palety patří jak skříňová paleta, tak také prostá paleta. Každá z nich však má jinou funkčnost. Lze-li např. říci o skříňové paletě, že plní jak funkci obalu (tj. zejména chrání výrobky) tak funkci manipulačního prostředku (tj. zařízení umožňující manipulaci), neplatí to již u prosté palety, která plní jen funkci v oblasti manipulace. Promítneme-li si tuto situaci do názvosloví, pak to znamená, že pojem „skříňová paleta“ je možno považovat ještě za mezní (styčný, hraniční) pojem obalové techniky s názvoslovím oboru manipulace, zatímco pojem „prostá paleta“ stojí již za hranicemi názvosloví oboru.

I při vertikálním vymezování názvosloví je důležitá funkčnost. Každý obal je výrobkem určitého oboru a svoji oborovou příslušnost neztrácí proto, že kromě výrobku je také ještě obalem (tj., že se ho používá k obalovým účelům a že proto patří také do obalové techniky). Tuto dvojí příslušnost a tedy dvojí funkčnost nutno respektovat. Z hlediska názvosloví jsou důležité a směrodatné právě ty znaky, které určitý výrobek charakterizují jako obal. Také zde je možno na praktickém příkladě ukázat, kam až může sahat názvosloví obalové techniky a kde možno hledat jeho hranice s výrobními obory.

Obecným pojmem s velmi širokým významem je např. pojem „obal“. K definování tohoto pojmu plně stačí jen funkční znaky obalové techniky. Budeme-li postupovat tak, jak stanoví zásady, t. j. od obecného ke zvláštnímu a od širšího k užšímu, budeme muset definovat pojmy se stále užším a speciálnějším významem, v jejichž definicích se nám postupně a nezbytně budou objevovat také jiné než jen funkční znaky obalové techniky. Druhem obalu je přepravní obal. Jeho typem je např. sud nebo pytél. Stačí-li nám v definici přepravního obalu ještě funkční znaky, pak s nimi již plně nevystačíme u sudu nebo pytle, u nichž musíme již uvádět také charakteristické znaky jiné, např. tvar a kromě toho se musíme zmínit o tom, že sudy mohou být např. dřevěné, ocelové

apod. a pytle jutové, papírové atd. To jsou ovšem již znaky konstrukční a materiálové. Dojdeme-li touto metodou až k ocelovému sudu a jutovému pytli, pak již v definicích budou zcela převažovat právě tyto znaky a budou mizet funkční znaky obalové techniky. Hranici názvosloví obalové techniky nutno tedy hledat tam, kde již není možno určitý výrobek definovat funkčními znaky proto, že by tyto znaky nestačily rozlišit tento výrobek (jako obal) od jiného výrobku téhož druhu.

Jedním z nedostatků technické normalizace je skutečnost, že zachycuje jen určitý stupeň technického rozvoje; a protože projednání návrhu technické normy trvá určitou dobu, znamená to, že norma zachycuje úroveň zpravidla již překonanou nebo aspoň překonávanou. To přirozeně platí v plné míře i o normalizaci názvosloví. Tento nedostatek je ovšem tím citelnější, že obalová technika zaznamenává v současné době prudký rozvoj. Názvosloví se tak opožďuje za technickým rozvojem, neboť se neustále rozšiřuje mezera mezi stupněm technického rozvoje a stupněm normalizovanosti názvosloví. S tím ovšem nutno počítat a nemá také smysl hledat přičiny tohoto stavu jinde než právě v technické normalizaci, konkrétně v tvorbě a definicích jednotlivých pojmu. Mezeru mezi stupněm normalizovanosti názvosloví a dosaženým stupněm technického rozvoje vyplňuje terminologická praxe, tj. vytváření a skutečné užívání termínů (i nenormalizovaných) v textech. S novými obaly, způsoby balení apod. se totiž vždy objevují také jejich nová pojmenování. I to nutno brát na vědomí a nelze tomu nijak bránit. Jde jen o to, aby nově vznikající názvy byly dostatečně výstižné a srozumitelné a aby se z různých názvů ujal a obecně vžil právě ten nejvhodnější. Jde tedy také o sjednocování názvoslovné praxe. Byla by chyba vidět v terminologické praxi nutné zlo. Bude účelnější a celkem na prospěch názvosloví, podaří-li se vytvářet podmínky a předpoklady pro to, aby se z terminologické praxe stala jakási předběžná etapa normalizace, v jejímž průběhu by se nové pojmy ověřovaly. Podaří-li se toho dosáhnout, pak bude „stav skutečný“ postupně přecházet ve „stav normalizovaný“. O tom, že takový vývoj je možný, lze předložit řadu dokladů. Příkladem může být v tomto směru soubor oborových norm ON 77 0110 až 77 0115 „Směrnice pro balení strojírenských výrobků vyvážených do oblastí se stíženými klimatickými podmínkami“, vypracovaný Obalovým ústavem v Praze. Tyto normy obsahují řadu nových pojmu a definic,

a to pojmu dosud nenormalizovaných, které se právě prostřednictvím těchto norem stávají pojmy normalizovanými. Tyto pojmy budou také pojaty do připravované názvoslovné normy.

Terminologickou praxi je tedy třeba ovlivňovat. Předeším tím, že tvorby nových pojmu se budou zúčastňovat odborníci. A pak tím, že normalizované názvosloví obalové techniky vytvoří ve svých pojmech a jejich definicích předpoklady pro to, aby se tyto pojmy mohly v praxi dále rozvádět. Názvosloví obalové techniky by tedy nemělo být jen uspořádaným přehledem pojmu a definic, zachycujících určitý rozvojový stupeň, ale současně směrnici umožňující další tvorbu pojmu, zejména rozvíjením pojmu normalizovaných v souladu s technickým rozvojem.

Roste tedy význam metody zpracování názvoslovné normy.

Obecná část názvosloví

Obecnou část názvosloví tvoří souhrn pojmu definovaných výhradně nebo převážně funkčními znaky. Funkční hlediska uplatněná v definicích, jsou předpokladem delší životnosti pojmu. Kličovými pojmy obecně části a tím celého názvosloví jsou pojmy s nejobecnějším, a proto nejširším významem.¹ Jsou to tyto pojmy: obalový materiál, obal, balení.

Jejich význam spočívá v tom, že jimi lze na nejvyšší, tj. na nejobecnější úrovni vyjádřit celou šíři, a tedy celou věcnou náplň obalové techniky. Všechny ostatní pojmy lze témto pojmem podřadit, tj. lze je buď od nich odvodit, nebo aspoň uvést a definovat v souvislosti s některým z nich. Odvozováním je tu méněna klasifikace pojmu podle vybraných funkčních hledisek (znaků), vedoucí k pojmu stále speciálnějším, a tedy významově užším. Ke každému z těchto tří základních pojmu se váže určitý počet obecných pojmu z jiné oblasti. Tak se např. přidružují k pojmu obalový materiál pojmy fólie, film, kotouč, kotouček, přířez apod. V této souvislosti se tyto

¹ Návrh – v tomto stadiu – neuvádí ještě definici pojmu „obalová technika“ přesto, že jde o pojem s nejobecnějším významem. Vyvíjející se náplň tohoto oboru mluví spíš pro to, aby se k navržení definice tohoto pojmu přikročilo až v pozdějších etapách.

pojmy objevují ve svém obecném významu, tj. bez vztahu k určitému obalovému materiálu (nikoli tedy např. hliníková fólie, ale fólie obecně, jako pojem, který má svůj význam a který je nutno definovat). V tomto svém obecném významu nepatří totiž tyto pojmy do žádného určitého oboru. Stejně tak se přidružují k pojmu obal např. pojmy soustava rozměrů obalu, oběh obalu apod. Také s pojmem balení souvisí řada obecných pojmu, vyjadřujících funkci balení v oblasti manipulace. Jsou to např. pojmy jednotka balení nebo manipulační jednotka apod.

Tři základní pojmy spolu se soustavou třídicích hledisek (znaků) a souhrnem souvisejících (přidružených) pojmu tvoří základ zpracování názvosloví.

Definice základních pojmu

O b a l o v ý m a t e r i á l

Dosavadní názvoslovna norma ČSN 01 9900 nedefinuje pojem obalový materiál. Uvádí jen definice jeho jednotlivých druhů a vlastností. Proto je nutno vycházet z rozboru situace.

Obecně se obalovým materiálem rozumí materiál na výrobu obalu, popř. materiál používaný k balení výrobků. K témtu účelům se ovšem používá různých materiálů, např. dřeva, papíru, lepenky, kovů, skla, keramických hmot, různých tkanin, plastických hmot apod. Stejných materiálů se však používá také — a často převážně — k jiným účelům. Ostatně dřevěná bedna se nevyrábí bezprostředně ze surového (rostlého) dřeva, ale až z přírezů dřeva, tedy ze dřeva již zpracovaného. Ani ocelový sud nebo konzervová plechovka se nevyrábí z kovu, ale z plechu. Jiné to však je u keramické hlíny nebo u plastických hmot, kde „materiálem“ může být přímo surovina. Ovšem ne vždy, protože některé obaly (např. sáčky) se vyrábějí až z fólií plastických hmot. Materiálem pro výrobu obalu tedy mohou být jak suroviny, tak polotovary i hotové výrobky. Nelze přitom zapomínat, že často to, co je z hlediska výrobního oboru hotovým výrobkem nebo polotovarem, je z hlediska obalové techniky teprve „materiálem“.

Druhá úvaha se týká obalů, které mají být z těchto materiálů vyrobeny. Např. hoblovanou bednu je nutno vyrobit z předem hoblovaných přírezů. Různé druhy skládaček a sáčků se vyrábějí z lepenek a papírů a ostatních „materiálů“

předem upravovaných, popřípadě vhodně kombinovaných. Způsob jejich úpravy nebo kombinací vyplývá pak z nároku na funkčnost toho nebo onoho druhu a typu obalu a balení. Bude tedy účelné dělit obalové materiály na prosté, kombinované a upravované. Z toho však zároveň vyplývá, že suroviny, polotovary a hotové výrobky se stávají obalovým materiálem až po své konečné úpravě, odpovídající funkčnímu použití obalu nebo balení.

Z těchto závěrů by měl vycházet také návrh definice. Ovšem, má-li být definice tak jednoznačná, aby dostatečně odlišila suroviny, polotovary a hotové výrobky používané k obalovým účelům od týchž materiálů používaných k ostatním účelům, musí respektovat skutečnost, že z celkového kvanta materiálů vyráběných a používaných v ČSSR (a ovšem i jinde) tvoří obalové materiály jen určitou část (nikoli většinu). Definice tedy musí být tak přesná a jednoznačná, aby již z ní bylo vidět, že tomu tak je. Nesmí tedy být příliš obecná a nesmí připouštět volnější výklad.

Návrh definice:

Obalový materiál

suroviny, polotovary a hotové výrobky určené bez další úpravy k výrobě obalů a k balení

Oba 1

Pojem „obal“ lze definovat nejméně dvěma způsoby. Jedním z nich je vyčerpávající definice, která by uváděla všechny charakteristické znaky obalu, tj. zejména všechny jeho funkce (ochrana výrobků, ochrana okolí, usnadnění manipulace, usnadnění prodeje a spotřeby apod.). Taková definice v sobě skrývá nebezpečí, že bude brzo překonána rozvojem obalové techniky. Funkce obalu se totiž vyvíjejí a mění. A kromě toho nejsou všechny znaky zastoupeny u všech druhů obalů ve stejném míře.

Druhá možnost je definovat obal volněji a více v souladu s běžným chápáním smyslu slova *obal*. Jeho funkce nevypočítávat, ale vyjádřit obecně. Volnost a obecnost definice nesmí však jít na úkor její jednoznačnosti a výstižnosti.

Předností takové definice je větší volnost výkladu, tj. větší možnost výkládat tento pojem v souladu s technickým roz-

vojem a s tím, co se obecně pod tímto pojmem rozumí. Ostatně nelze přehlížet ani to, že ochrannou a také manipulační funkci obalů stanoví (tj. také vymezuje její rozsah) Hospodářský zákoník z r. 1964.² Hospodářský zákoník však předpokládá také hospodářnost při balení a pak ovšem počítá s řádnou přepravou a skladováním. Jen při splnění obou těchto předpokladů musí obal zajišťovat „úplnost a jakost dodávaných výrobků“. Kdyby tomu tak nebylo, přesunula by se celá odpovědnost za výrobky jen na obaly, což by nutně vedlo k vzestupu spotřeby obalového materiálu. Taková situace by se pak nutně projevila i v definici obalu jako pojmu. Proto byla nakonec zvolena druhá možnost a návrh definice obsahuje jen dva znaky.

Návrh definice:

Obal

prostředek nebo soubor prostředků k uložení a zabalení výrobků

První část definice uvádí, že obal je „prostředek nebo soubor prostředků“. Nejde tu o nic víc než o konstatování skutečnosti, že některé obaly se skládají jen z jednoho „prostředku“ — např. papírový sáček nebo klec na ovoce a zeleninu, zatímco jiné obaly se skládají z několika takových prostředků — např. konzervová sklenice s plechovým víčkem. Slovo „soubor“ vysvětluje, že jde o prostředky, které k sobě patří. Uvedení obou těchto možností v definici je nezbytné, protože odpovídá skutečnosti. Druhá část definice blíže charakterizuje tyto prostředky tak, že musí jít o prostředky k „uložení a zabalení výrobků“. Obě tato slova, tj. „uložení“ a „zabalení“ patří k sobě a nelze je od sebe odtrhovat. Teprve jejich spojení dostatečně charakterizuje prostředky uvedené v první části definice.

² § 178 zák. č. 109/1964 Sb., odst. 1:

„Výrobky musí být dodávány v takových obalech a balení, takovým způsobem loženy, popřípadě u dodávek výrobků bez obalu musí být zachován takový způsob dodávky, aby při zachování hospodářnosti a při řádném způsobu přepravy a skladování nebyla porušena úplnost a jakost dodávaných výrobků.“

Navrhovaná definice se blíží běžnému chápání významu pojmu „obal“ a umožňuje výklad shodný s právní úpravou.

Balení

Pojem „balení“ znamená buď činnost, děj (předmětně pojatý), nebo konečný výsledek této činnosti, a pak tedy má význam konkrétní substance. Pod tyto pojmy tedy spadají a jsou v něm obsaženy jak jednotlivé balicí úkony (balici operace), jako např. ukládání výrobků do obalu, nalévání, převezování, uzavírání, zlepování atd., tak i výsledná manipulační jednotka vzniklá spojením výrobků s obalem ve funkční celek. Balením je příprava výrobků pro přepravu, skladování, prodej a spotřebu. Nikoli však každá příprava, nýbrž jen taková, která se provádí pomocí obalů a (nebo) obalového materiálu. Balením však není a nemůže být příprava takových výrobků, které se mají přepravovat bez obalů. To zní sice samozřejmě a působí to tak, jako by bylo zbytečné to vůbec uvádět; přesto však nemůže být na škodu na tento důsledek upozornit.

Balení má obdobné funkce jako obal (je to ostatně pojmem významově širší). Ani v definici pojmu „balení“ není však nutné tyto funkce specifikovat. Ochranná a také manipulační funkce balení vyplývá z toho, že jde o přípravu výrobků pro přepravu a skladování. Naproti tomu ostatní funkce lze odvodit z toho, že zároveň jde o přípravu pro prodej a spotřebu. Přitom náročnost na balení (stejně jako náročnost na obal) nutno posuzovat zase podle Hospodářského zákoníku.

Balením se tedy rozumí spojování výrobků s obalem ve funkční celek, představující v oblasti manipulace manipulační jednotku.

Návrh definice:

Balení

činnost spočívající v přípravě výrobků pro přepravu, skladování, prodej a spotřebu pomocí obalů a obalových materiálů; výsledek této činnosti je funkční spojení výrobků s obalem v jednu nebo několik jednotek balení

Může-li být obal souborem prostředků (a tak tomu bývá) a definuje-li se funkce souboru jako celku, pak se ukazuje potřeba stanovit také pojmenování částí tohoto souboru (tedy pojmy) a definovat jejich funkci ve vztahu k funkci celku (obalu). Různé části obalu mají nestejný stupeň důležitosti z hlediska funkce obalu. I to je třeba v definicích rozlišit.

V podstatě jde o dvě skupiny součástí. Jedna se vyznačuje tím, že slouží k tomu, aby příslušný výrobek byl přímo do ní nasypán, nalit nebo jinak uložen. Tato součást obalu přímo určuje tvar, rozměry, velikost a váhu balených výrobků. Je také z hlediska funkce obalu nejdůležitější. Všechny ostatní součásti plní při balení jen určité vymezené funkce. Je-li takovou hlavní součástí obalu např. konzervová sklenice, je pomocnou součástí její plechové víčko. Zdá se, že nejúčelnější bude stanovit pro tyto součásti pojmy „obalový prostředek“ a „pomocný obalový prostředek“.

Návrh definice:

Obalový prostředek

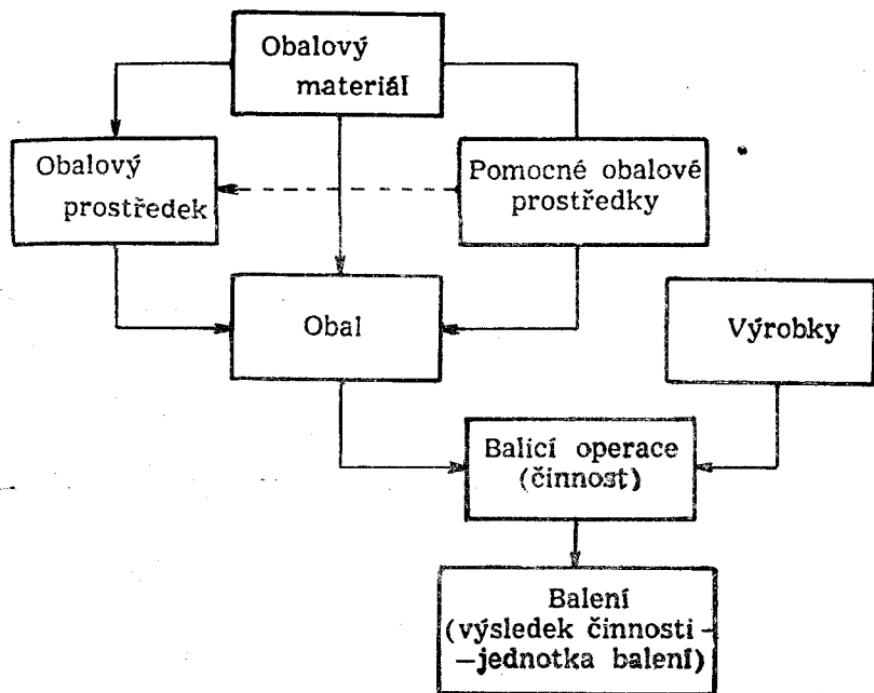
nejdůležitější součást obalu; v ní je výrobek zpravidla uložen

Pomocný obalový prostředek

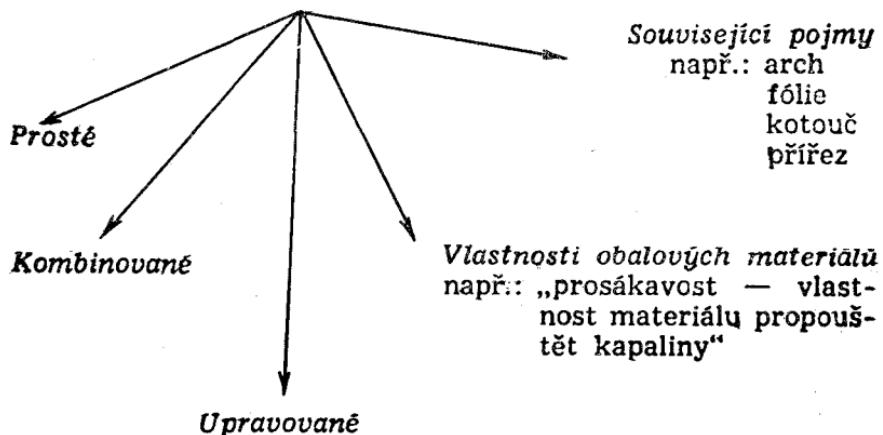
prostředek používaný při balení jen k určitým vymezeným účelům, jako k prokládání, těsnění, upevňování, spojování, uzavírání, převazování, stahování, označování, otevírání apod.

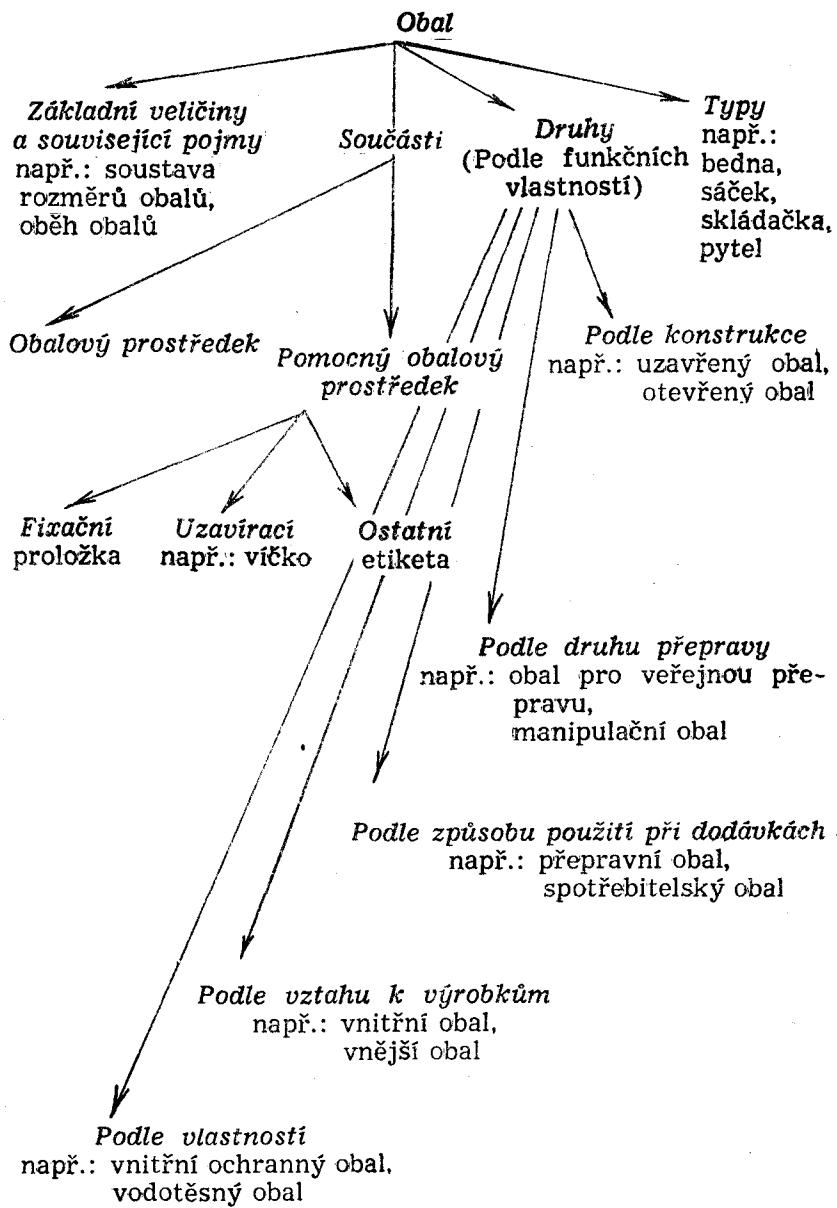
Účelem článku není podat vyčerpávající přehled celé první etapy prací na názvosloví. Důležitější je ověřit správnost použité metody. Proto jsou k článku připojeny názorné tabulky, zobrazující členění názvosloví oboru a vzájemné vztahy základních pojmu.

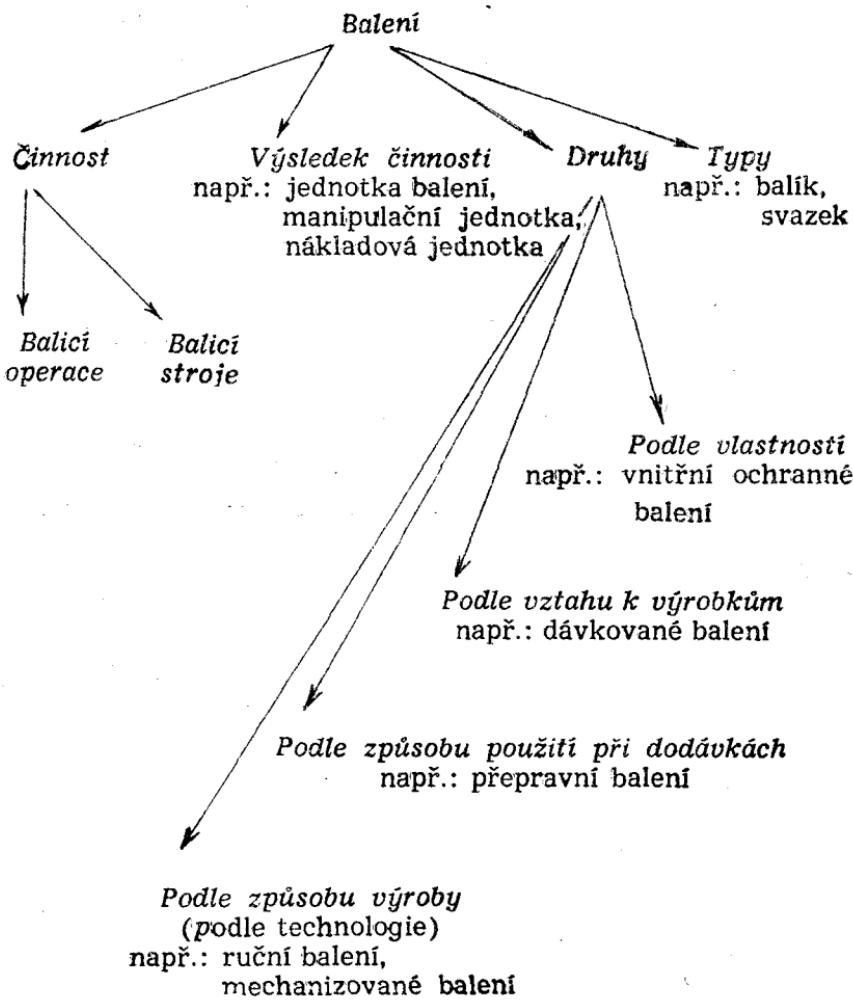
Vzájemné vztahy základních pojmu

Obalové materiály

NĚKOLIK POZNÁMEK K ŠACHOVÉ TERMINOLOGII

Jiří Veselý

Na našem území vyšlo poměrně dost šachových knih a také naše žurnalistika (šachové časopisy, články, rubriky apod.) má svou dlouholetou tradici a ve světě uznávanou úroveň. Šachová tematika se objevuje ostatně i v beletrii, například v Lessingově Nathanu Moudrému, Shakespearově Bouři, Zweigově Šachové novele nebo Friedové Časové tísni. Není tedy na škodu zastavit se u některých otázek šachové terminologie a věnovat jím trochu pozornosti. Nikdo se dosud nepokusil českou šachovou terminologii důsledně sjednotit, mnohdy dochází i v odborném tisku k jistým rozpakům a kolísání. Tento článek chce na některé takové nejasnosti upozornit a zaujmout k nim stávovisko.

Ke kolísání dochází hned u názvu hry. Setkáváme se se dvěma variantami termínu — *šach* i *šachy* — často hodně blízko sebe. Oficiální tiskový orgán našich šachistů se jmenuje *Československý šach*, na jeho stránkách se velmi často hovoří o ústřední sekci *šachu*; tato sekce však používá oficiálního úředního razítka, které zní ÚV ČSTV — *šachy*; třicátý devátý sport na tiketech Sportky je také označen jako *šachy*, učebnice Františka Pitharta vydaná v roce 1963 se však jmenuje *Základy šachu* atd. V hovorovém jazyku převládá značné forma *šachy*, ke kolísání dochází zejména v tisku. V článcích deklarativního rázu nebo v článcích oficiálních či slavnostních se běžně používá označení *šach* („...rozvíjet šach na širší základně...“ — L. Pachman v Čs. šachu 1965, č. 9, s. 142; „...poslání šachu v socialistické společnosti...“ — Čs. šach 1965, č. 9, s. 129; „...pracovat ve prospěch našeho šachu...“ — záložka knihy L. Pachman, *Teorie moderního šachu II*, Praha 1955 aj.). V článcích reportážních, vzpomínkových nebo ve statích beletristického charakteru se často setkáváme s označením *šachy* („...Šachy — to byla jeho láska...“ — K. Opočenský, *Nad šachovnicemi celého světa*, Praha 1960, s. 168; „Šachy nejsou pro ženy?“ — I. Veselá, *Vlasta* 1963, č. 45, s. 11; „Na šachy Aljechin, na cukrovinky Orion“ — reklama v brožuře o turnaji v Rakovníku 1940; V. Houška a K. Opočenský, *Šachy s úsměvem*, Praha 1961). Ve spo-

jení se slovesem *hráti* se dnes setkávame takřka výhradně s výrazem *šachy* (V. Houška a K. Opočenský, *Tam všichni hrají šachy*, Praha 1962; „...Kdy že jsem se ty šachy naučil hrát?...“ – K. Opočenský, *Nad šachovnicemi celého světa*, Praha 1960, s. 5). Kdysi závazná vazba *hrát v šachy* se dnes pocituje jako zastaralá. Vazba *hrát šach* je knižní a působí vyumělkovaně. Není náhodou, že jsem ji našel jen v publikaci zcela odlišného odvětví (Z. Myśliwec, *Speciální psychiatrie*, Praha 1959, s. 405).

Jak se vyrovnat s takovým kolísáním? Lze jistě doporučit používání vazby *hrát šachy* jako správné. V ostatních případech ponechat autorovi volbu mezi výrazy *šach* a *šachy*, přičemž uvážit, že výraz *šach* je knižnější a je již také významově obsazen charakteristikou zvláštní situace na šachovnici (viz např. vazby *král je v šachu*; *věž dává šach*; *dáma kryje šach* apod.), takže nejsou vyloženy ani určité nejasnosti (např. ve větách: *Z šachu se dovedl radovat*. Často na šach vzpomínal.). Teprve další vývoj šachové terminologie však zřejmě rozhodne, který z obou výrazů bude možno označit za závazný, nebo budou-li oba výrazy žít vedle sebe tak, jako je tomu dnes.

Adjektivum *šachový* (od substantiva *šachy* nebo *šach*) je velmi časté. Zato výrazu *šachistický* (od substantiva *šachista*) se používá v odborné terminologii jen zcela výjimečně a mívá nádech neodbornosti. Srovnejme ostatně: *šachy* – *šachista* – *šachový* – *šachistický*; *hokej* – *hokejista* – *hokejový* – *hokejistický* (?) *fotbal* – *fotbalista* – *fotbalový* – *fotbalistický* (?) aj.

K jistému kolísání dochází při souborném označení hracích prostředků. Velmi často se setkáváme s výrazem *šachové figurky* nebo *figury*. U výrazu *figurky* cítíme přílišnou familiárnost, výraz *figury* je pak nepřesný a nese stopy slangu. V odborné terminologii rozumíme totiž pod pojmem *figura* pouze krále, dámu, věž, jezdce a střelce, nikoli pěšce. V odborné šachové terminologii se však používá souborné označení *kameny*. V počátečním postavení je na šachovnici 16 figur a 16 pěšců, celkem 32 kamenů.

Názvy jednotlivých kamenů (*král*, *dáma*, *věž*, *jezdec*, *střelec*, *pěšec*) jsou zcela nesporné. Vyskytne-li se občas jiný název, je to buď označení neodborné (*královna*, *sedlák*, *běžec* apod.) nebo slangové (*kůň*, *pěšák*, *pion*, *laufr*, *bába*, *tok* apod.). Tyto neodborné nebo slangové výrazy nemají ovšem v odborné terminologii místo.

Každá strana má v základním postavení dva střelce. Jeden

z nich se pohybuje po polích černých, druhý po polích bílých. Často je třeba označit přesně jednoho ze střelců. Opisný výraz *střelec pohybující se po polích bílé barvy* (nebo *po bílých polích*), jehož se tu a tam používá, je hodně těžkopádný. Označení *dámský střelec* a *královský střelec* podle toho, na které polovině šachovnice stál střelec v základním postavení, se neosvědčil, protože obzvláště méně zkušený šachista by jen s velkými potížemi poznal, o kterém střelci se právě hovoří. Velmi často totiž tzv. *dámský střelec* stojí na královském křídle a naopak, podle toho jak se mění situace na šachovnici. Užívání těchto termínů tedy zůstalo omezeno zejména na první fázi partie, kdy původní postavení střelců zůstalo zachováno nebo je lze snadno odvodit. Zřejmě pod vlivem ruštiny vzniklo označení *běłopolný (černopolný) střelec*, které vcelku vyhovuje („... pozice s černopolným střelcem...“ — Emil Richter, *Šachové končící hry*, Praha 1958, s. 12; „... je škoda „deklasovat“ černopolného střelce...“ — Miroslav Filip v Čs. šachu, 1965, č. 12, s. 178; „... aby černopolný střelec zasáhl do hry...“ — Luboš Kaválek v Čs. šachu 1965, č. 12, s. 184 aj.). Tyto složeniny připomínají jiné složeniny typu *hnědouhelný pestrobarevný* apod.

Nám připadá samozřejmé, že hráč hrající bílými kameny je *bílý*, hráč hrající černými kameny *černý*. Hraje tedy spolu bílý a černý. U Rusů však spolu hrají *bílé* a *černé* (kameny). Zatímco my říkáme, že *bílý stojí lépe*, ruština (nebo např. i bulharština) připisuje tuto vlastnost kamenům a má tedy pluríál (*belyje stojat lučše*). Hraje-li partii žena, pozorujeme však v naší terminologii zřetelné rozpaky, jak označit tu část kamenů, kterou vede. *Bílý stojí lépe* nebo *bílá stojí lépe*? *Černý získal materiál* nebo *černá získala materiál*? Protože se označení *bílý* — *černý* zřetelně vztahuje k osobě hráče, lze dobře využít možnosti, které nám dává český jazyk, a důsledně přechylovat. Většina tisku však zachovává tradiční označení v maskulinu, takže čteme např.: *Bílý*: Nováková, *černý*: Dvořáková („... černá má silnou obranu...“ — Čs. šach 1965, č. 10, s. 157; ale: „černý se vzdal“ — tamtéž). Občas se v případě, že partií hrají ženy, hovoří v tisku o *vůdkyni bílých (černých)*, což lze přijmout jako stylistickou obměnu výrazů *bílá* — *černá*.

Tvůrcům posledních Pravidel českého pravopisu z roku 1957 nemohou šachisté odpustit *rošádu*. Až do vydání Pravidel se totiž v české šachové terminologii používalo velkou většinou termínu *rocháda* (a ovšem i *rochovat*). U slova *rocháda* vý-

slovnost kolísala (rošáda) i (rocháda); prvního způsobu výslovnosti používala většina rekreačních hráčů, druhého způsobu většina hráčů závodních. Zato jen málokdo vyslovoval š ve slově *rochovat*. Poslední Pravidla však předepsala jako jedině závazný termín *rošáda* (a z toho vyplývá i termín *rošovat*), a tisk se tomu — nikoli bez výhrad — podřídil. Např. v Pachmanové Taktice moderního šachu i Strategii moderního šachu, vydané po roce 1957, zachovává autor důsledně psaní s *ch*. V časopise *Ceskoslovenský šach* se však používá až na nepatrné výjimky, vzniklé patrně jen korektorovým přehlédnutím („...rochádové postavení krále...“ — *Cs. šach* 1965, č. 11, s. 163), zásadně formy s š, jak ji předepisují Pravidla. Slovník spisovného jazyka českého je benevolentnější a naznačuje dublety jak ve výslovnosti, tak v pravopise, přičemž dává přednost podobám s š (SSJČ, sešit 24 z roku 1964). Dochází ke kuriózní situaci. Češi mají vyslovovat a psát *rošáda* a *rošovat* (slovesný tvar se ostatně nemůže opřít ani o výslovnost rekreačních šachistů!), t. j. přizpůsobili pravopis a výslovnost snad domnělé výslovnosti francouzské. Francouzi však používají výrazu *le roquer*, Němci *die Rochade*, Rusové *rokirovka*, Italové, z jejichž prostředí vůbec *rocháda* vyšla (byla zavedena v Itálii v 15. století a její název byl odvozen od slova *rocco* = věž), mají *arrocco*. Angličané sice mají pro rochádu výraz *castles*, věži však říkají *rook*. A tak tedy pravopis i výslovnost s š zůstávají v češtině naprosto ojedinělé. Domnívám se, že by se odborný šachový tisk měl navrátit k formě s *ch*, a dát tak podklad Pravidlům českého pravopisu k změně poněkud rigorózního stanoviska z roku 1957. S tím úzce souvisí jiný odborný termín, a to *fianchetto*, případně sloveso *fianchettovat*. Označuje se jím boční vývin střelce. Je to opět termín italského původu a opět, zvláště u rekreačních šachistů, převládá výslovnost s š. Protože však Pravidla pochopitelně nemohou zachycovat všechna odborná slova, zejména ne ta, která zůstávají omezena na poměrně velmi malou oblast uživatelů, nezachytily tento výraz. Výsledkem toho je, že v českém odborném tisku se — vedle rošády — vyskytuje nadále termín *fianchetto*.

Rochády rozeznáváme krátké a dlouhé. Označení *velká* a *malá*, které se ostatně v odborném tisku nevyskytuje, lze označit za nevhodné. Objevují se — snad pod vlivem slangu rekreačních hráčů — občas v publikacích, které nemají odborný charakter. Slovesný výraz *rochovat* je třeba tedy spojovat s výrazy *nakrátko* a *nadlouho*, nikoli *navelko* a *namalo*, což

se používá opět jen ve slangu. Ostatně Němci mají termíny *kurze* (*lange*) *Rochade*, Rusové *korotkaja* (*dlinnaja*) *rokirovka*, Italové *arocco corto* (*luongo*) aj.

K určitému kolísání dochází při používání dvou blízkých termínů *postavení* a *pozice*. V povědomí šachistů jsou to synonyma, není to však tak jednoznačné. Výraz *postavení* lze zpravidla nahradit docela dobré výrazem *pozice* (např. „... Diagram zachycuje pozici...“ — F. Pithart, *Základy šachu*, Praha 1963, s. 23; „... v postavení diagramu...“ — J. Louma — J. Podgorň — E. Richter, *Oldřich Duras*, Praha 1954, s. 12). Není však obvyklé místo *postavení jezdce na d4* napsat „*pozice jezdce*“. Postavení má širší význam. Lze tak označit jak celkovou situaci na šachovnici, tak i umístění jednotlivého kamene. Pozice zůstává omezena pro označení většího počtu kamenů, zpravidla celé situace („... při postavení krále na e2...“ — E. Richter, *Sachové končící hry*, Praha 1958 s. 12; „... pozice černého je obtížná...“ — J. Sajtar v *Čs. šachu*, 1966, č. 3, s. 33).

Nerozhodný výsledek se nazývá *remíza*. Kromě toho dožívá ještě termín *remis* jako femininum buď nesklonné nebo v nepřímých pádech přejímající tvary substantiva *remíza*. Hovoříme o bojovné *remis* nebo *remíze* apod. Pravidla českého pravopisu i Slovník spisovného jazyka českého označují výraz *remis* jako nesklonné femininum i neutrum. To je zřejmý omyl. Spojení jako *zajímavé remis*, *shodli se na rychlém remis* nebo *v zápase byla tři nečekaná napínavá remis* se nepoužívají ani v odborném jazyku, ani ve slangu.

Partie často končí tak, že jeden z hráčů přestane pokračovat ve hře a uzná, že prohrál. Nemusí dojít k matu. Říkáme, že se vzdal. Často se vyskytuje vazba *vzdal partii* (zřejmě pod vlivem německé vazby *Er gab die Partie auf*), což před lety bylo odsuzováno jako vazba nečeská. Dnes se již nad větou *Tenista Stolle musil pro zranění zápas vzdát* nikdo nepozastaví, není tudiž důvod, proč by se měla věta *Pachman vzdal partii* považovat za nespisovnou.

Nevzdá-li se některý z hráčů, dochází k situaci, že jeden dá druhému mat. Říkáme, že ho *zmatí*. Slovník spisovného jazyka českého charakterizuje termín *matit* jako termín šachového slangu. Je to však výraz, který má v odborné šachové terminologii naprostě pevné místo („... bílý matí již druhým tamem...“ — Miroslav Soukup, *Sachista úlohář*, Praha 1944, s. 31; „... jeho cílem je zmatit soupeřova krále...“ — F. Pithart, *Základy šachu*, Praha 1963, s. 36; „... bílý matí čer-

ného . . .“ — E. Richter, *Šachové končící hry*, Praha 1968, s. 15; „ . . . zmacení krále vyžaduje . . .“ — tamtéž, s. 3; „ . . . bílý druhým tahem nematí . . .“ — Čs. šach 1965, č. 11, s. 174). Sloveso *matovat* má typický nádech neodbornosti a v odborném tisku jsem se s ním setkal snad jen jedenkrát („ . . . soupeře nečekaně matoval . . .“ — šachová rubrika v časopise *Co vás zajímá* 1965, č. 9, s. 78), i tam však autorčin termín *zmatit* změnil redaktor nebo korektor patrně pod vlivem zmíněné charakteristiky ve Slovníku spisovného jazyka českého.

Získat (dobyť) materiál lze někdy i tak, že vlastní pěšec pronikne na poslední řadu, kde se promění v libovolnou figuru vlastní barvy s výjimkou krále. Protože to bývá zpravidla nejsilnější figura, t. j. dáma, říkáme, že pěšec *jde do dámy* („Postup pěšce do dámy“ — název kapitoly u F. Pitharta, *Základy šachu*, Praha 1963, s. 50; „ . . . uvolní se cesta do dámy . . .“ — tamtéž, s. 54; „dovést pěšce do dámy . . .“ — Čs. šach 1965, č. 11, s. 171; „ . . . začíná pochodem do dámy . . .“ — Čs. šach 1965, č. 6, s. 95). Vazba pěšec *postupuje na dámu* je slangová a nezřetelná. Mohlo by jít i o postup pěšce před soupeřově dámě. Hráč, který pěšce doveď na poslední řadu, *postaví si dámu* nebo *promění pěšce v dámu* (nebo ovšem v souladu s pravidly v jinou figuru).

Spotřebuje-li někdo v partii více času, než předpisují pravidla, prohrává partii překročením časového limitu. Zkráceně a správně se užívá vazby *překročil čas* nebo *prohrál překročením času*. Nevhodný je slangový výraz „*prohrál na čas*“ nebo „*prohrál časem*“.

V každém šachovém turnaji jsou stanoveny partie podle rozlosování na jednotlivé dny. První den se hraje první série partií, druhý den druhá atd. V odborné terminologii to jsou jednotlivá *utkání* (1. utkání, 2. utkání atd.). I v tisku se občas setkáme se slangovým výrazem „*kolo*“. Mezi kolem a utkáním je však rozdíl. Některý turnaj, obzvláště má-li méně účastníků, se hraje tak, že se každý hráč utká s každým, pak se však partie opakuji s opačnými barvami. Tyto odvetné partie se hrají v odvetném, druhém kole. Tak například turnaj o osmi hráčích má normálně sedm utkání, hraje-li každý s každým jednou. Je-li tento turnaj dvoukolový, t. j. hraje-li se po sedmi utkáních dalších sedm utkání s opačnými barvami kamenů, má dvě kola, tj. čtrnáct utkání. Hraje-li každý s každým čtyřikrát, má turnaj čtyři kola a dvacet osm utkání (např. turnaj kandidátů mistrovství světa v roce 1962).

Utká-li se jeden hráč najednou s více soupeři, je to *simul-*

tánní produkce. Původně slangový výraz *simultánka* se dnes již jako slangový necítí a běžně se v odborném tisku užívá („... *simultánka velmistra Flohra ...*“ — Zprávy sekce šachu MV ČSTV 1965, č. 3, s. 1302). Nedívá-li se hráč při hře na sachovnici a své tahy soupeřům jen diktuje, *hraje naslepo*.

V šachách existuje pravidlo, podle něhož se soupeři v provádění tahů pravidelně střídají. Hráč, na kterém je řada, *je na tuhu* a má nejen právo, ale i povinnost hrát. Někdy je to povinnost hodně trpká. Výjimečně totiž vznikají takové pozice, kde povinnost táhnout je vážnou nevýhodou a hráč by přivítal, kdyby tuto povinnost mohl přenést na soupeře. Pro takovou trochu paradoxní situaci nám chybí vhodný výraz. Naprostou neosvědčila navrhovaná „*past*“, které se dnes užívá pro jedinou speciální pozici. S jistými rozpaky byl přijat ne zcela výstižný termín *nevýhoda tuhu*. Ekvivalent k německému výrazu *Zugzwang* se však stále hledá. Toto německé slovo přešlo i do jiných jazyků (např. výraz *cugevang* se v ruské odborné terminologii považuje za spisovný), vyskytuje se občas i v české odborné literatuře, většinou však v úvozovkách, a jeho slangový charakter nelze popřít.

Šachová terminologie je důležitou součástí šachové literatury. Je třeba jí věnovat pozornost zvláště dnes, kdy šachové kroužky na školách a v pionýrských domech jsou samozřejmostí a kdy organizovaných zájemců o šachy jsou desetitisíce.

Z P R Á V Y A P O S U D K Y

GRAMATICKÉ DIELO ANTONA BERNOLÁKA. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavalek. Vydatelstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1964, 556 strán.

V 1. zväzku edície Práce zo staršej slovenskej jazykovedy, ktorú začal vydávať Ústav slovenského jazyka SAV, vyšli základné práce Antona Bernoláka o slovenčine, ktorými Bernolák kodifikoval spisovnú slovenčinu založenú na západoslovenskom nárečí. Edícia, ako nás o tom v úvode informuje prof. E. Paulíny, prinesie gramatiky češtiny a slovenčiny a teoretické jazykovedné práce, ktoré napísali slovenskí autori až do vydania Krátkej mluvnice slovenskej od Martina Hattalu r. 1862.

Vydanie gramatického diela Antona Bernoláka predstavuje závažný jazykovedný, ba širšie kultúrno-politický čin. Je to preto, lebo ako uvádzá E. Paulíny, dielo Antona Bernoláka má čo povedať aj dnešku. Živé je podľa Paulinyho Bernolákovo základné stanovisko pri normovaní spisovného jazyka, totiž vyzdvihnutie úzu ako najdôležitejšieho momentu pre kodifikáciu spisovného jazyka. Bernolák vyšiel z úzu vzdelancov; pritom mal na mysli úzus vzdelancov, ktorý je najmenej zasiahnutý češtinou. Tak sa za východisko nového spisovného jazyka vzala kultúrna západoslovenčina, najmä v tej podobe, v akej sa formovala v trnavskom centre a v tlačenej katolíckej literatúre.

Bernolák napísal svoje jazykovedné práce po latinsky. Je to celkom pochopiteľné, pretože administratívnym a cirkevným jazykom bola vo vtedajšom uhorskom štáte, do ktorého patrilo aj Slovensko, latinčina. Že základné jazykovedné diela, ktoré kodifikovali nový spisovný jazyk, neboli napísané vo vlastnom jazyku, ale v cudzom, v danom prípade európskom vedeckom a cirkevnom jazyku, nie je nejakto prekvapujúce. Napr. aj iné podobné základné dielo, ktoré položilo základy novočeského spisovného jazyka, dielo *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* z r. 1809 (rovnako aj ďalšie vydanie „čiastočne skrátené, čiastochne prepracované a rozšírené“ z r. 1819 pod názvom *Lehrgebäude der böhmischen Sprache*) vyšlo v nemeckom jazyku, a nie v českom.

Dielo Antona Bernoláka je v uvedenej edícii vydané jednak v pôvodnom, latinskem znení (vždy na ľavej strane knihy s párnymi číslami stránok), jednak v preklade v slovenskom znení (na pravej strane s nepárnymi číslami stránok). Taktôž aj dnešný čitateľ, ktorý nie je už natoľko oboznámený s latinčinou ako čitateľ v dobe Bernolákovej alebo aj čitateľ z nedávnej minulosti (prípadne vôbec nie je s latinčinou oboznámený), má možnosť sledovať výklad Antona Bernoláka o jednotlivých

otázkach slovenského jazyka. (Podobne Dobrovského Podrobnej mluvnice jazyka českého vyšla znova r. 1940 nákladom Komisie pre vydávanie spisov Jozefa Dobrovského pri Kráľovskej českej spoločnosti náuk, pričom na ľavej strane sa uvádza text prvého vydania, na pravej strane text druhého, zmeneného vydania; preklad do češtiny tu však nie je.)

Ako sa už konštatovalo v odbornej jazykovednej literatúre (pozri V. Dujčíková-Slivková, *Pramene Bernolákovej gramatickej terminológie*, Slovenské odborné názvoslovie 5, 1957, 65-68), Bernolák uvádza vo svojich jazykovedných dielach v zátvorke za latinským termínom aj domáci ekvivalent. Pritom domáce termíny sú zväčša prevzaté z predchádzajúcich gramatík i menších gramatických prác. Opieral sa teda o staršiu domácu terminológiu (rovnako aj českú; pozri J. Stanislav, Anton Bernolák a Slovanstvo, Jazykovedný sborník 1-2, 1946-1947, 16). Jeho vkladom do práce na ustálovaní slovenskej gramatickej a či širšie jazykovednej terminológie bol výber z existujúcich starších termínov; Bernolák totiž v tých prípadoch, kde boli viaceré termíny na označenie rovnakého pojmu, vybral zväčša také termíny, ktoré sa neskôr v našej jazykovednej terminológii natrvalo ustálili. Tak napr. pri termínoch pre jednotlivé slovné druhy používal pre substantívum termín *podstatné meno* (hoci v staršej literatúre pred Bernolákom sa tu používali aj termíny *samostatné gmeňo alebo podstatné jméno*). Pre adjektívum používa termín *pričinné meno*, kým termíny *spolustatné jméno, přidawance, přidawanlivé jméno* a *příslovce* (na označenie príčinného mena) neprijíma, neuvádza. Podobne používa termín *zámeno* (Rosove a Doležalove termíny tu boli *místojméno, místojménce*), pri slovese používa termín *slowo* (termínu *slowo* dáva prednosť pred kalkom z nemčiny *cžasoslowo*) atď. Poznamenajme, že postup, ktorý je u Bernoláka, totiž uvádzanie domácič termínov pri latinských termínoch, je u nás bežný aj u iných autorov; podobne postupuje napr. M. Hattala, ako to konštuje E. Jána (pozri Jazykovedný časopis 7, 1953, 21). Dobrovský domáce ekvivalenty, teda české termíny k príslušným nemeckým termínom v uvedenej gramatickej práci neuvádzá.

Vo vydaní, ktoré máme pred sebou, máme veľmi dobrú možnosť porovnať existujúcu terminológiu s terminológiou, ktorú používal A. Bernolák, pretože v slovenskom znení textu sa dostávajú k sebe dnešné termíny a Bernolákove (uvádzané v zátvorke za príslušným latinským termínom na vysvetlenie). Slovenský preklad latinského textu Bernolákových jazykovedných prác priam lapidárne potvrdzuje spomínané konštatovanie, že Bernolák z existujúcich možností vybral vo väčšine prípadov taký termín, ktorému dal vývin v našej jazykovednej terminológii za pravdu. Z textu sa môžeme presvedčiť, že aj v niektorých prípadoch, kde pre príslušný pojem použil najprv vedľa seba dva domáce termíny ako synonymné výrazy, v ďalšom výklade o príslušnom jave používa len

jeden termín, a to ten, ktorý sa používa aj dnes. Napr. v kapitole De accentibus Literatum — O prízvukoch písmen uvádza za latinským termínom *accentus* termíny *hlasuznak* a *prízwuk*, pričom termín *hlasuznak* je tu na prvom mieste. V ďalšom výklade v tejto kapitole však používa iba termín *prízwuk*; rozoznáva tu *dluhi prízwuk* (=dlžeň), *prízwuk tekkúci*, inými nazývaný *mäkký alebo jemný* (dnes *mäkčeň*), *prízwuk tvrdý* za latinský termín *accentus asper seu durus* (ležatá čiarka nad písmenom, napr. ġ). Dnes sa používa termín *prízwuk*, kým termín *hlasuznak* zanikol. (Treba, pravda, uviesť, že významová náplň termínu *prízwuk* u Bernoláka a v dnešnej jazykovednej terminológii sa nezhoduje; Bernolák pod *prízwukom* rozumie, ako sme uviedli, diakritické znamienka, kým v dnešnej jazykovednej terminológii sa termínom *prízwuk* označuje väčší dôraz na niektoré slabike v slove dosiahnutý intenzitou alebo zvýšením hlasu.)

Bernolák však nie vo všetkých prípadoch uvádza k príslušnému latinскому termínu aj domáci slovenský ekvivalent. Tak napr. v kapitole o prídavnom mene nachádzame domáci termín pre prídavné meno (*ména prídané*), ale nie sú tu domáce výrazy na označenie jednotlivých druhov prídavných mien (akostných, privlastňovacích). Chýba domáci termín pre latinský termín *comparatio*, v kapitole o číslovkách termíny pre jednotlivé druhy čísoviek; toto konštatovanie sa vzťahuje aj na kapitoly o iných slovných druhoch. V týchto prípadoch nemáme možnosť porovnávať Bernolákové a dnešné jazykovedné termíny.

Pravda, Bernolák má aj termíny prevzaté zo starších prác, ktoré sa v ďalšom vývine našej jazykovednej terminológie odstránili. Platí to napr. o termínoch pre gramatiku a jednotlivé jej „časti“, ako sa vymedzujú v úvode Slovenskej gramatiky: *slovenská gramatika* — *dobromluvnosť slovenská*, *orthoepia* — *dobročítaniwość*, *etymológia* — *slowpremenenie*, *syntax* — *slowspogeňi*, *prozódia* — *dobrowislownosť*, *ortografia* — *dobropiselnosť*. Zaujímavosti sa dajú zisťovať aj pri niektorých iných termínoch, napr. *propria* sa tu označujú rovnakým domácom termínom, aký sa používa na označenie týchto slov aj dnes (*wlástné meno* — *vlastné meno*), kým všeobecné podstatné mená sa označujú terminom *ňewlástné aneb obecné meno*, t. j. na prvom mieste sa označujú zápornou podobou, utvorenou od pomenovania *vlastné meno*, na druhom termínom, ktorý vlastne zodpovedá dnešnému termínu (*obecné meno* — *všeobecné meno*). Pozri napr. aj termín *nigaki rod* pre stredný rod (v poľštine rodzaj nijaki) atď.

Na tomto mieste nemôžeme robiť nejaký rozbor Bernolákových termínov. Prekladateľ J. Pavelek v kapitole Poznámky a vysvetlivky konštuuje, že „podrobnejší rozbor by si zaslúžili aj všetky grammatické termíny, ktoré sa v Bernolákovom diele vyskytujú, čo sa tiež nemohlo uskutočniť už v tomto vydaní“ (str. 532). Bude potrebné vyexcerpovať všetky jazy-

kovedné termíny u Bernoláka, zistil presne, odkiaľ ich Bernolák prevzal, preštudovať podrobnejšie Bernolákovo používanie termínov v tých prípadoch, kde má viaceré termíny na označenie tohože pojmu, atď. Na niektoré prípady sme tu stručne upozornili.

Vydanie Bernolákových jazykovedných prác v originálnom znení i v slovenskom preklade je takto cenným príspevkom pre prehĺbenejší výskum vývinu slovenskej jazykovednej terminológie, v danom prípade terminológie Bernolákovej. Skutočnosť, že Bernolák uvádzal popri latin-ských termínoch aj zodpovedajúce slovenské ekvivalenty, ukazuje, že mal zmysel pre terminologické otázky. Vo svojich kodifikačných dielach kládol takto základy pre ustalovanie slovenskej jazykovednej terminológie. Tieto základy boli pri tom tým cennejšie, že Bernolák, ako sme to uviedli, mal pri výbere termínov zo staršej zásoby pomerne šťastnú ruku.

Bernolákovej terminológie (popri terminológii Dobrovského a Ciegielského) sa pridŕžal vo svojich jazykovedných prácach ďalší kodifikátor spisovnej slovenčiny, Ludovít Štúr (pozri V. D u j č í k o v á - S l i v k o v á, *Štúrova gramatická terminológia*, Slovenské odborné názvoslovie 4, 1956, 65). Vydanie Bernolákových jazykovedných prác je takto príspevkom aj pre ďalšie štúdium Štúrových jazykovedných prác, v našom prípade aj pre štúdium Štúrovej jazykovednej terminológie. Očakávame, že v krátkom čase prinesie edícia Práce zo staršej slovenskej jazykovednej literatúry, v ktorej je Bernolákovo jazykovedné dielo prvým zväzkom, ďalší zväzok, ktorý bude obsahovať Štúrove jazykovedné práce. Pri štúdiu ďalšieho vývinu slovenskej jazykovednej literatúry a myslenia o jazyku na Slovensku (v tom aj vývinu slovenskej jazykovednej terminológie) nemožno sa, pravda, obmedziť len na práce, ktoré vyjdú v edícii Práce zo staršej slovenskej jazykovedy; bude potrebné vydafaj novšie závažné práce o slovenčine, ktoré vyšli po Hattalovej Krátkej mluvnici slovenskej. Na edíciu Práce zo staršej slovenskej jazykovedy by mala nadviazat edícia s prácami z novšej a najnovšej slovenskej jazykovedy. Aj niektoré z takýchto prác sú totiž dnes pomerne fažko prístupné (napr. niektoré práce S. Czambla). A potrebné sú, samozrejme, aj dobré kritické komentáre k týmto prácам, pretože, ako sa ukazuje, nie vždy sa niektoré staršie výklady správne v ďalšej literatúre chápú a podávajú, ako ukazuje napr. výklad juhoslavizmov u S. Czambla (pozri jednu takúto kritickú poznámku E. Paulinyho vo Fonologickom vývine slovenčiny, Bratislava 1963, 37). To isté sa týka aj nesprávneho chápania a interpretovanie niektorých termínov u starších autorov. Ukazuje sa, že na tomto úseku bude v slovenskej jazykovede ešte dosť roboty.

Ladislav Dvonč

